

# ”Varför skulle man inte identifiera sig som kvinna eller man?”

Om lärares förhållningssätt till kön, sexualitet och diskrimineringsgrunden ”könsöverskridande identitet eller uttryck”

Sanna Nilsson

Pedagogiska institutionen

Examensarbete 15 hp

Pedagogik

Självständigt arbete UC300P

Vårterminen 2010

Handledare: Hans Melkersson

Examinator: Shamal Kaveh

English title: ”Why wouldn't you identify yourself as a female or a male?” A study about teachers' approach to gender, sexuality and the discrimination law ”gender identity or expression”



Stockholms  
universitet

# ”Varför skulle man inte identifiera sig som kvinna eller man?”

**Om lärares förhållningssätt till kön, sexualitet och diskrimineringsgrunden ”könsöverskridande identitet eller uttryck”**

**Sanna Nilsson**

## **Sammanfattning**

Med utgångspunkt i diskrimineringslagen som trädde i kraft 2009 samt rapporter som visat på stor ohälsa hos homo- och bisexuella ungdomar och unga transpersoner, syftar denna studie till att undersöka hur yrkesverksamma lärare uppfattar den nyaste diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck samt hur de uppfattar och talar om kön och sexualitet utifrån sina skolkontexter. Åtta informanter arbetande i grundskolans senare år och i gymnasiet intervjuas utifrån en kvalitativ metod och deras berättelser och upplevelser analyseras utifrån ett queerteoretiskt perspektiv, där normer rörande kön och sexualitet sätts i fokus. Resultatet visar en mycket heteronormativ skolkontext, där normerna kring manligt och kvinnligt är starka och där andra sexuella läggningar än heterosexuell och andra könsidentiteter än man och kvinna osynliggörs. Diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck har diskuterats i liten utsträckning, och frågor rörande homo- och bisexualitet har överlag en mycket liten plats i skolvardagen, om inte enskilda lärare har ett personligt intresse i frågorna. I diskussionen belyses den nya lagens egentliga betydelse utifrån det faktum att transpersoner och till viss del homo- och bisexuella personer är osynliga i skolkontexterna. Här diskuteras även hur olika likabehandlande strategier, såsom ett neutralt eller ett normkritiskt förhållningssätt, kan bidra till ökad synlighet av och minskad ohälsa hos HBT-personer.

## **Nyckelord**

queerteori, heteronormativitet, HBT, kön, genus, sexualitet, skola, lärare, elever, normer, diskriminering, likabehandling

Stockholms universitet  
106 91 Stockholm  
Telefon: 08-16 20 00  
[www.su.se](http://www.su.se)



**Stockholms**  
universitet

# Innehållsförteckning

<b>Förord</b> .....	<b>4</b>
<b>Inledning</b> .....	<b>5</b>
<b>Bakgrund</b> .....	<b>6</b>
<b>Litteraturöversikt</b> .....	<b>9</b>
Tidigare forskning.....	9
Skolan som en arena för könsskapande .....	9
Transpersoner i ett könsdikotomt samhälle .....	11
Skolans arbete med likabehandling och diskrimineringslag.....	14
Teoretiska utgångspunkter.....	15
Normer, makt och det binära könssystemet.....	15
Kön, genus och den heterosexuella matrisen.....	16
Queerteori och heteronormativitet.....	17
<b>Syfte och frågeställningar</b> .....	<b>19</b>
<b>Metod</b> .....	<b>20</b>
Insamling av material .....	20
Kvalitativa intervjuer som insamlingsmetod.....	20
Urval.....	20
Genomförande, bearbetning av material och etiska överväganden.....	22
Reliabilitet och validitet .....	23
Teoretiska utgångspunkter vid genomförande och bearbetning av intervjuer .....	24
<b>Resultat/Analys</b> .....	<b>24</b>
Den heteronormativa skolan.....	26
En jämn könsfördelning – ett jämställt klassrum? .....	26
Den självklara heterosexualiteten.....	28
Frågan om könets betydelse – en fråga om jämställdhet .....	31
Vem är en könsöverskridare?.....	31
Transvestiten och bögen – två möjliga normöverskridare .....	32
Normöverskridande – en fråga om status och social kontext .....	34
Strategier för att likabehandla .....	35
Lag och likabehandling som andrasorteringsfråga.....	35
Den inofficiella diskussionen och språkets betydelse.....	35
Bemötande av jargong och negativt språkbruk .....	37
Motverkande, förebyggande – eller helt neutral?.....	38
<b>Diskussion</b> .....	<b>39</b>

Heteronormativitet och möjliga identiteter .....	40
Ett neutralt förhållningssätt? .....	42
Lagens betydelse .....	43
<b>Konklusion .....</b>	<b>46</b>
<b>Källförteckning .....</b>	<b>47</b>
<b>Bilagor .....</b>	<b>49</b>
Bilaga 1: Informanterna.....	49
Bilaga 2: Intervjuguide .....	50

# Förord

Den här uppsatsen hade inte kunnat skrivas utan något material att arbeta med, och därför riktas mitt varmaste tack till de åtta lärare som ställde upp på intervjuer och besvarade mina ibland kluriga frågor. Jag vill även tacka min handledare Hans Melkersson för intressanta diskussioner om kön och sociala konstruktioner... och för snabb feedback, särskilt under skrivandets sista dygn!

Med hopp om givande läsning,

Sanna Nilsson

2010-06-04

# Inledning

Många skulle nog säga att vi idag lever i ett ganska öppensinnat samhälle, där man får vara sig själv, bli kär i och gifta sig med vem man vill och där ingen enligt lag får bli diskriminerad eller kränkt. Jag har länge varit aktiv i studentorganisationen Sveriges Förenade HBTQ-studenter, som arbetar för homosexuella, bisexuella, trans- och queera studenters rättigheter, för en mindre heteronormativ högre utbildning och för att synliggöra och motverka normer som skapar avvikare. Inom föreningsvärlden ser vi, trots att vi har mycket kvar att arbeta med, att det går framåt och ibland kan det inom föreningsvärlden och inom de arenor där det arbetas med likabehandlingsfrågor, HBT eller normkritik gå lite för fort, eller rättare sagt: det som sägs och händer där stannar där. Det är åtminstone den uppfattning jag har, som även befinner mig inom skolvärlden i rollen som blivande lärare. I den rollen ser jag ibland att vi inte har kommit särskilt långt alls, att samhället inte alls känns särskilt öppet – när elever ständigt förväntas växa upp och bli heterosexuella, när det ropas ”böggjävlar” i korridorerna som en del av vanligt språkbruk och när ”transperson” är ett uttryck som de flesta lärare och elever inte ens känner till. Som privatperson ser jag artiklar i *Dagens Nyheter* som handlar om ”prestationsprinsessor och glidarkillar” och ”den moderna velourpappan”<sup>1</sup>, som allihop visar upp en normativ bild av tjejer och killar och den heterosexuella kärnfamiljen, och när barnuppfostran diskuteras i TV och på radio påstås kommentarer av slaget ”män är inte lika bra lämpade att ta hand om spädbarn” basera på vetenskap. Samtidigt som allt detta pågår visar rapporter att HBT-ungdomar generellt mår sämre än andra ungdomar och det instiftas lagar för att skydda dessa personer från att diskrimineras och kränkas i skola och i arbetsliv. I detta examensarbete vill jag titta närmare på skolans och framför allt lärarnas syn på och tal om just kön och sexualitet och då särskilt rikta uppmärksamheten mot det senaste tillskottet i diskrimineringslagen, diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck. Detta för att se om min uppfattning om det inte alltid så öppna samhället stämmer eller inte, undersöka vilka normer och föreställningar om kön och sexualitet som florerar och vilken roll lagstiftningen spelar i allt detta.

---

<sup>1</sup> Två artikelserier i *Dagens nyheter* mars 2010 resp. april-maj 2010

# Bakgrund

Skolans uppdrag är mer komplext än att se till att eleverna är närvarande och att de presterar på skriftliga och muntliga prov; den ska även ansvara för att de växer upp och utvecklas till demokratiska svenska medborgare, med insikten att alla människor är lika mycket värda. Detta finns uttryckt i såväl Skollagen (SFS 1985:1100) som i läroplanerna för förskola, grundskola och de frivilliga skolformerna. Tendenser till trakasserier, mobbning och rasistiska beteenden ska aktivt motverkas.<sup>2</sup> Dock ansåg regeringen inte att dessa bestämmelser räckte, då de 2006 införde ett lagstadgat förbud mot att diskriminera eller kränka barn och elever inom förskola och skola på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionshinder.<sup>3</sup> Bakgrunden till denna lag var att det trots läroplanstexterna förekom mobbning och annan kränkande behandling på de ovan nämnda grunderna, som tidigare endast omfattat personer inom arbetslivet och den högre utbildningen. Då regeringen inte ville invänta ett nytt, heltäckande lagförslag, föreslogs denna särskilda lag riktad mot skolan – nummer sju i raden av svenska lagar mot diskriminering.<sup>4</sup> För första gången nämndes då inom förskola och skola explicit ”sexuell läggning” i lagtext, medan de övriga diskrimineringsgrunderna på ett eller annat vis redan hade omnämnts i läroplaner och skollag.

Bara några år senare, 2009, publicerade Skolverket rapporten *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* som visade på en utsatthet för elever som faller utanför ramarna för vad som anses ”normalt”, bland annat vad gäller könsuttryck och sexuell läggning. En komplementär syn på pojkars och flickors beteenden och egenskaper och en heterosexuell norm genomsyrar skolans verksamhet, vilket utsätter ”avvikarna” för risken att bli trakasserade.<sup>5</sup> 1 januari samma år trädde en ny, sammanhållen diskrimineringslagstiftning i kraft (SFS 2008:567), och därmed också en ny myndighet för hantering av diskrimineringsfall, kränkningar och sexuella trakasserier, Diskrimineringsombudsmannen (DO). De tidigare fem diskrimineringsgrunderna fick då sällskap av ytterligare två: könsöverskridande identitet eller uttryck och ålder. Tidigare hade begreppet ”kön” aldrig definierats i lagen, eftersom det inte hade ansetts nödvändigt. Det har varit underförstått att kön betyder ”man” och ”kvinna” och under förarbetena till Jämställdhetslagen (1991:433), till exempel, diskuterades aldrig detta.<sup>6</sup> I utredningen om en ny, sammanhållen lagstiftning uttrycktes dock behovet av ett utvidgat skydd för personer som på olika sätt avviker från samhällets könsnormer, transpersoner.<sup>7</sup> Grunden till detta låg bland annat

---

<sup>2</sup> Lpo 94 s. 3, Lpf 94 s. 3

<sup>3</sup> Lagen (SFS 2006:67) om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever

<sup>4</sup> Rimsten, Olle 2006: *Diskriminering och annan kränkande behandling – i skola och förskola*. Norstedts Juridik, Stockholm.

<sup>5</sup> Skolverket 2009a: *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barn, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*. Rapport 326. s. 11.

<sup>6</sup> Diskrimineringskommittén 2006: *En sammanhållen diskrimineringslagstiftning (SOU 2006:22)*.

<sup>7</sup> Ibid. s. 278. Transpersoner är en paraplyterm som enligt Diskrimineringskommittén (2006) omfattar ”alla individer vars könsidentitet och/eller könsuttryck tidvis eller alltid skiljer sig från normen för det kön som



i rapporten *Hälsa på lika villkor?*<sup>8</sup>, som vittnade om en stor psykisk ohälsa hos framför allt transpersoner, men även hos homo- och bisexuella. Numera definieras diskrimineringsgrunden kön som ”att någon är kvinna eller man”, medan könsöverskridande identitet eller uttryck definieras som ”att någon inte identifierar sig som kvinna eller man eller genom klädsel eller på annat sätt ger uttryck för att tillhöra ett annat kön.” Personer som har ändrat eller ämnar ändra sin könstillhörighet omfattas av diskrimineringsgrunden kön.<sup>9</sup>

Sedan 2006 gäller att alla för- och grundskolor, gymnasier och högskolor/universitet måste upprätta handlingsplaner för att aktivt förebygga och motverka diskriminering, kränkning och trakasserier på grund av de givna diskrimineringsgrunderna.<sup>10</sup> Dock krävs inte att de två senaste diskrimineringsgrunderna, det vill säga könsöverskridande identitet eller uttryck och ålder, omnämns och bearbetas i dessa planer. Diskrimineringsförbudet gäller alltså för alla, medan arbetet kring samtliga diskrimineringsgrunder inte nödvändigtvis bedrivs hos alla, även om bland andra Diskrimineringsombudsmannen (DO) uppmanar skolor att föra in även de nyaste grunderna i likabehandlingsarbetet.<sup>11</sup>

Drygt ett år efter instiftandet av den nya sammanhållna lagstiftningen, i februari 2010, publicerade så Ungdomsstyrelsen rapporten *Hon hen han – en analys av hälsosituationen för unga homosexuella och bisexuella ungdomar samt unga transpersoner*. Det sammanfattande resultatet var dystert: Även om merparten av HBT-ungdomarna uppges ha god hälsa, mår de som grupp överlag sämre än totalbefolkningen, framför allt på grund av osynliggörande i samhället, öppen diskriminering, mobbning och hot om våld.<sup>12</sup> Liksom i Folkhälsoinstitutets rapport är det transpersoner som uppges må allra sämst. I rapporten nämns skolan som den arena där hatbrotten de senaste åren ökat på grunderna sexuell läggning, könsidentitet och könsuttryck, varför bland andra Ungdomsstyrelsen föreslår att det förebyggande arbetet mot kränkningar och diskriminering måste skärpas just i skolan.<sup>13</sup>

Här befinner vi oss nu. Vi har en lagstiftning som finns till för att skydda transpersoner i förskola, grundskola och gymnasium, samtidigt som rapporter visar att den här gruppen blir osynliggjord i just skolan och därmed riskerar sämre psykisk hälsa. Dock finns inget krav på att skolorna ska driva ett förebyggande arbete utifrån denna grund. Förebyggande arbete kring

---

registrerades för dem vid födseln.” Det finns olika sätt att vara transperson på och könsidentiteten och könsuttrycket har ingenting med sexuell läggning att göra. I begreppet transperson ingår bl.a. transsexuella (personer som önskar ändra sin könstillhörighet från ett av de juridiskt möjliga könen till det andra, ofta används begreppen MtF = male to female, FtM = female to male), intergenders (personer som inte identifierar sig som kvinna eller man, utan befinner sig mellan eller bortom de traditionella könskategorierna), drag kings/queens (personer som klär sig i maskulina eller feminina attribut, gärna överdrivet och för att underhålla) och transvestiter (personer som ibland eller alltid ikläder sig attribut traditionellt tillhörande en annan könsroll än den egna). Källa: Darj, Frida & Nathorst-Böös, Hedvig 2008: *Är du kille eller tjej? En intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor*. Rfsl Ungdom, Stockholm.

<sup>8</sup> Roth, Niklas; Boström, Gunilla & Nykvist, Karin 2006: *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland HBT-personer*. Statens Folkhälsoinstitut 2006:08.

<sup>9</sup> Diskrimineringslag (SFS 2008:567) kap. 1 § 5

<sup>10</sup> Skollagen (SFS 1985:110), kap 14 a, § 6-9

<sup>11</sup> <http://www.do.se/sv/Forebygga-diskriminering/Utbildning/> (2010-04-20)

<sup>12</sup> Ungdomsstyrelsen 2010: *Hon hen han – en analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt unga transpersoner*.

<sup>13</sup> Ibid. s. 8, 11, 145

diskrimineringsgrunden sexuell läggning ska enligt lag bedrivas, men även inom denna kategori finns det personer som mår dåligt, nämligen homo- och bisexuella ungdomar. Någonstans här formas frågeställningen för detta arbete. I statliga utredningar och rapporter talas om vikten av normkritiska perspektiv, om heteronormativitetens<sup>14</sup> konsekvenser och huruvida definitionen på könsöverskridande identitet eller uttryck är inkluderande eller exkluderande<sup>15</sup> – men hur väl förankrade är dessa diskussioner till exempel i skolorna? Hur talar lärare, som befinner sig närmast eleverna, om den nya diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck? Hur tolkar de den? Vilka strategier använder de för att förebygga kränkningar kopplade till kön och sexualitet överlag? Hur talar de om kön och sexualitet, och vilka konsekvenser kan deras förhållningssätt få för eleverna – oavsett om dessa identifierar sig som heterosexuella cisungdomar<sup>16</sup> eller som HBT? Detta är några av de frågor som ligger till grund för denna uppsatsstudie.

---

<sup>14</sup> Heteronormativitet = de genomsyrande normer i samhället som skapar förväntningar på män och kvinnor som varandras motsatser och varandras kärlekspartners, med bildandet av en kärnfamilj – mamma, pappa, barn – som slutmål. Begreppet används inom queerteorin och beskrivs närmare under kapitlet Teoretiska utgångspunkter.

<sup>15</sup> Se t.ex. Skolverket 2009a s. 91, 93, 98 om genus- och heteronormernas konsekvenser och om förslaget om att införa normkritiska perspektiv i skolan, samt *Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målinriktat arbete på tre områden* (SOU 2010:7) s. 23, 109 ff., 147 ff. om heteronormens konsekvenser och förslag till ny definition av diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck.

<sup>16</sup> Cisperson = en person vars könsidentitet och könsuttryck överensstämmer med samhällsnormen för det kön som registrerades för den vid födseln. "Cis" är latin för "på samma sida". Se t.ex. Darj & Nathorst-Böös 2008 s. 2

# Litteraturöversikt

## Tidigare forskning

En mängd forskning har bedrivits som berör skolans och pedagogikens påverkan på elevers köns-/genusskapande och ett flertal handböcker om jämställdhets- och genuspedagogik har de senaste åren publicerats för att öka medvetenheten kring samhällets föreställningar om kön och könsroller.<sup>17</sup> Här nämns ibland den normativa heterosexualiteten som en del av könsskapandet. Däremot är det svårt att finna liknande forskning och genuspedagogiska böcker som också explicit inkluderar ett transperspektiv eller som på annat vis frångår det binära könssystemet, det vill säga som *inte* utgår ifrån att det endast finns två kön, kvinnor och män, och endast studerar och försöker omvärdera dessa två positioner. Det som ändå gör sådan könsbinär forskning relevant för denna studie är uppvisandet av skolans och lärarens betydelse i elevers konstruerande av en könsidentitet. Den visar också, implicit, på hur tydligt nedärvt det binära könssystemet är i vårt samhälle och hur transidentiteter osynliggörs och ger därför ytterligare legitimitet åt denna studie av lärares förhållningssätt till kön, sexualitet och diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck.

I detta avsnitt kommer först ett urval tidigare forskning kring kön/genus, sexualitet och skola att presenteras, i nästa steg tas forskning om transpersoners vardagsupplevelser upp och slutligen sägs något om forskning rörande skolors likabehandlingsarbete sedan lagändringen 2006, med fokus mot kön och sexuell läggning.

## Skolan som en arena för könsskapande

Skolan påverkas av och reproducerar samhällets normer – människors inneboende föreställningar om vad som är normalt respektive avvikande – rörande till exempel kön, sexualitet och etnicitet, samtidigt som den också har en del i normskapandet och kan påverka normernas riktning. Detta menar Eva Reimers och Lena Martinsson, som i boken *Skola i normer* talar om normer på tre nivåer: För det första uttalade normer, såsom lagar och regler kring vad en medborgare får och inte får göra, för det andra självklara normer kring detsamma och för det tredje osynliga normer, som ändå alltid är närvarande, det vill säga ”det normskapande som sker överallt där människor möts.”<sup>18</sup> Här tar Reimers och Martinsson upp föreställningar om och förväntningar på personer

---

<sup>17</sup> Se t.ex. Wahlström, Kajsa 2003: *Flickor, pojkar och pedagoger: jämställdhetspedagogik i praktiken*, Svaleryd, Kajsa 2003: *Genuspedagogik. En tanke- och handlingsbok för arbete med barn och unga*.

<sup>18</sup> Reimers, Eva & Martinsson, Lena 2008: *Skola i normer*. Gleerups, Malmö. s. 7

med olika kön och sexuella läggningar – i samhället, och därför även i skolan. Bland annat visas i de studerade skolorna en stark heterosexuell norm upp, som leder till att lärare med annan sexuell läggning än heterosexuell inte vågar komma ut och att trycket att som tjej vara ”tjejig” och som kille ”killig” generellt sett är starkt. Reimers och Martinsson tar även upp genuspedagogiska böcker som normreproducerande exempel, då de ofta utgår ifrån en könsbinär, heterosexuell norm.

Samma typ av normskapande undersöker Ann-Sofie Holm närmare i sin avhandling *Relationer i skolan – en studie av femininiteter och maskuliniteter i år 9*, där hon genom observationer av och intervjuer med lärare och elever studerar hur kön gestaltas och ”görs” i två niondeklasser. Hon utgår ifrån övertygelsen om att kön ständigt skapas och återskapas i individens relationer till varandra och i förhållande till kontexten och rådande normer, det vill säga att kön inte är något som automatiskt ”är”.<sup>19</sup> I denna studie är skolan kontexten, och kopplingen dras till skolans uppdrag, som bland annat innefattar att motverka traditionella könsmonster.<sup>20</sup> Holm använder sig i sin analys av R.W. Connells teorier kring könsskapande, som ofta tillämpats på skolkontexten och som utgår ifrån att det på samhälls nivå finns en könsordning, där män och kvinnor är uppdelade och där män oftast är överordnade kvinnorna.<sup>21</sup> Han talar om könsregimer och menar att kön inom vissa ramar kan konstrueras på många olika sätt och att maktrelationerna mellan könen kan se olika ut beroende på kontexten. Connell ser här mångfacetterade könsprojekt, inom vilka sociala normer förkroppsligas i praktiken, samtidigt som praktiken påverkar normerna – och det poängteras att det egentligen inte finns någon biologisk bas för maskulinitet eller femininitet.<sup>22</sup> I sin studie av niondeklasserna fokuserar Holm främst på elevernas interaktion med varandra och deras köns- och identitetsskapande utifrån denna, men hon tittar även på lärarnas roll som förmedlare av rådande könsnormer och finner där att lärare aktivt medverkar till att befästa stereotypa och heteronormativa bilder av kön, ofta på informell och skämtsam nivå.<sup>23</sup> När eleverna i intervjuer diskuterar kön och könsskillnader på ett allmänt plan uppvisas tydliga uppdelningar genom att kvinnor och män tillskrivs ”motsatta” egenskaper, men när de diskuterar sig själva tonas de markanta skillnaderna ner och Holm ser snarare en stor likhet mellan tjejerna och killarna i år 9: Utseende, social kompetens, sportighet och mognad är något som förenar könen och ses som viktigt för att uppnå popularitet och framgång.<sup>24</sup> Dock kvarstår hela tiden vikten av att markera sin heterosexualitet och ”riktiga” könsidentitet, särskilt för de elever som träder in ”på det andra könets arena”, till exempel för de tjejer som sportar mycket eller för de killar som färgar håret.<sup>25</sup>

Skolan som en producent av normer talar även Marie Nordberg om i antologin *Maskulinitet på schemat – pojkar, flickor och könsskapande i förskola och skola*. Hon menar dock, liksom

---

<sup>19</sup> Holm, Ann-Sofie 2008: *Relationer i skolan – En studie av femininiteter och maskuliniteter i år 9*. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs Universitet. s. 17

<sup>20</sup> Ibid. s. 13

<sup>21</sup> Se t.ex. Connell, R.W. 1999: *Maskuliniteter* och Connell, R.W. 1996: ”Teaching the boys: New research on masculinity, and gender strategies for schools.” I *Teachers College records*, 98(2).

<sup>22</sup> Holm 2008 s. 18 f.

<sup>23</sup> Ibid. s. 110, s. 202

<sup>24</sup> Ibid. s. 137 f.

<sup>25</sup> Ibid. s. 138

Reimers och Martinsson, att skolan även kan ses som en plats där normer kring kön och kategorierna ”pojke” och ”flicka” har möjlighet att utmanas och omförhandlas.<sup>26</sup> Antologins författare representerar olika discipliner, såsom pedagogik, sociologi och etnologi, och utgår ifrån diverse teorier, men alla har basen i feministisk teoribildning och kritisk maskulinitetsforskning och en gemensam syn på kön som något ”görbart”.<sup>27</sup> En tudelad könsmodell, där könen man och kvinna tilldelas komplementära egenskaper, och en ständigt närvarande normativ heterosexualitet står i fokus i antologins sista del, där Nordberg och Thomas Saar sammanfattande påpekar hur denna bild ständigt upprepas även av genusforskare, -pedagoger och i myndighetsrapporter – trots att verklighetens barn och elever konstruerar kön också på andra vis.<sup>28</sup> Dock är det tydligt att även antologins författare utgår ifrån just en tudelad könsmodell, då det hela tiden talas om pojkar och flickor och ingenting annat, och även om dessa pojkar och flickor ibland konstruerar mindre stereotypa könsidentiteter förblir ramarna tydliga; de är fortfarande just pojkar *eller* flickor. Explicit nämns ingenting om transidentiteter och knappast heller om något egentligt ”könsöverskridande”, med undantaget när en elev i Saars studie ritar en könlös, närmast androgyn individ under en bildlektion och detta kommenteras av en annan elev.<sup>29</sup>

## Transpersoner i ett könsdikotomt samhälle

Nordamerikanen Viviane K. Namaste publicerade år 2000 den första vetenskapliga studien av transpersoners vardag, i vilken hon använder sig av en reflexiv poststrukturalistisk sociologisk metod, det vill säga en blandning av queerteori/poststrukturalism och reflexiv sociologi. Tidigare vetenskapliga studier, inom psykiatriska, sociologiska och humanistiska fält, hade enligt Namaste främst undersökt medicinska och/eller psykologiska orsaker till transsexualism<sup>30</sup>, transpersoners identitetsskapande och samhällseliga könsnormer, och Namaste menar att det saknades studier av transpersoners vardagliga liv, som inte enbart berör deras kön och identitet.<sup>31</sup> Enligt Namaste fokuserar engelskspråkiga studier främst på *produktionen* av transpersoner och betonar den sociala konstruktionen i och genom medicin, psykiatri och teknologi, medan Namastes huvudpoäng är att belysa utsuddandet, *osynliggörandet*, av transpersoner i samhället, med fokus på tre olika plan.<sup>32</sup> För det första reduceras transpersoner i den sociala kontexten till att endast bli uppseendeväckande figurer, schabloner, särskilt i

---

<sup>26</sup> Nordberg, Marie (red.) 2008: *Maskulinitet på schemat – pojkar, flickor och könskapande i förskola och skola*. Liber, Stockholm. s. 9.

<sup>27</sup> Ibid. s. 11

<sup>28</sup> Ibid. s. 205-221

<sup>29</sup> Ibid. s. 175 ff.

<sup>30</sup> “Transsexualism” är i dagsläget en medicinsk diagnos och avser personer som önskar korrigera sin kropp för att mer efterlikna det kön de socialt och mentalt tillhör. Termen, som alltså enbart har med könsidentitet/könsuttryck att göra, används istället för “transsexualitet” för att undvika sammanblandning med hetero-, homo- och bisexualitet, som alla tre rör sexuell läggning. ”Transpersoner” är paraplybegreppet som omfattar bl.a. transsexuella personer. Se. t.ex. Diskrimineringskommittén 2006.

<sup>31</sup> Namaste, Viviane K. 2000: *Invisible Lives. The Erasure of Transsexual and Transgendered People*. The University of Chicago Press, Chicago. s. 1

<sup>32</sup> Ibid. s. 51 f.

mediala sammanhang. Allra oftast syns drag queens på TV och film, det vill säga biologiska män som för att uppträda klär upp sig i traditionellt kvinnliga, festliga kläder. Denna ensidiga, kulturella representation av transpersoner förstör omvärldens tro på att de finns ”på riktigt”.<sup>33</sup> För det andra finns transpersoner i Nordamerika inte inkluderade i institutionella likabehandlingsdokument, vilket enligt Namaste skapar en ond cirkel, där transpersoner inte känner sig välkomna och därmed undviker vissa platser (här nämns till exempel härbärgen för hemlösa kvinnor och ungdomar), vilket i sin tur leder till att behovet av att inkludera transpersoner inte anses finnas och att de därmed fortsätter att hålla sig borta.<sup>34</sup> På det tredje planet talar Namaste om ”the very act of nullifying transsexuality – a process wherein transsexuality is rendered impossible”, som när vi utan att reflektera använder begreppen ”män” och ”kvinnor” som de enda möjliga kategorierna, och därmed utesluter övriga möjligheter.<sup>35</sup> Namaste tar även upp situationer där en tredje kategori för kön ges som möjlighet, till exempel när blanketter tillåter könskategorin ”annat”. Här ser hon nämligen en problematik, eftersom denna kategori ignorerar de stora variationerna inom transbegreppet och inte självklart respekterar transpersoners rätt att identifiera sig själva – en transsexuell kvinna kanske föredrar att fylla i kategorin ”kvinna” framför ”annat”, oavsett om hon fått en ny juridisk könstillhörighet eller ej.<sup>36</sup>

Svenska studier om personer med olika transidentiteter är ytterst lätträknade. I enlighet med Namastes utsaga behandlar vetenskapliga artiklar och studier ofta den medicinska och psykologiska orsaken till och behandlingen av transsexuella personer<sup>37</sup>, medan studier av andra transidentiteter och dessa personers vardagsliv är svårare att få tag på. Här kommer nu två svenska texter att tas upp, magisteruppsatsen *Under ytan – en etnologisk studie av nio transpersoners berättelser om vardagsverklighet i ett könsdikotomt samhälle*, skriven av Signe Bremer och *Är du kille eller tjej?*, en undersökning genomförd av Rfsl Ungdom<sup>38</sup>.

Nio personer med olika transidentiteter gör sin röst hörd i Bremers magisteruppsats från 2005. Här belyses situationen för transpersoner i det svenska samhället, utifrån rådande normer kring kvinnligt och manligt och hur dessa normer framstår i förhållande till informanternas berättelser. När uppsatsen skrevs stod transpersoner fortfarande lagligt sett utan skydd och Bremer sammanfattar att den stora gruppen transpersoner, som ju rymmer en mängd olika identiteter och uttrycksformer, som ”en grupp människor vars tillvaro i stor utsträckning är osynlig.”<sup>39</sup> I uppsatsen använder Bremer en diskursanalytisk metod och talar bland annat om kulturella representationer, det vill säga det som inom en diskurs skapas till att vara normalt och onormalt, i det här fallet föreställningar om vad som är kvinnligt och manligt, och om hur den

---

<sup>33</sup> Ibid. s. 93

<sup>34</sup> Ibid. s. 52

<sup>35</sup> Ibid. s. 52

<sup>36</sup> Ibid. s. 42 f.

<sup>37</sup> Se t.ex. Landén, Mikael 2001: ”Bytt är bytt kommer aldrig igen” ur *Läkartidningen* nr 30-31.

<sup>38</sup> Rfsl = Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas och transpersoners rättigheter, ungdomsorganisationen riktar sig mot ungdomar upp till 26 år.

<sup>39</sup> Bremer, Signe 2005: *Under ytan – en etnologisk studie av nio transpersoners berättelser om vardagsverklighet i ett könsdikotomt samhälle*. Magisteruppsats. Södertörns Högskola. s. 2

enskilde individen diskursivt hanterar vardagssituationer.<sup>40</sup> Hon talar även om främlingskap i transpersoners betraktande av omvärlden och omvärldens betraktande av transpersoner, som en följd av dikotomierna ”man” och ”kvinna”, samt om autencitet, identitet och performativitet. I det senare utgår hon ifrån Judit Butlers teori om att identitet är något som ständigt görs och att sociala praktiker hela tiden skapar våra uppfattningar om kön, sexualitet och identitet.<sup>41</sup> Tydligt i studien är hur viktig den biologiska kroppen är för hur informanterna blir bemötta och hur de ser på sig själva. Bremer menar att kroppen utgör ”en så kallad ’hårdvaluta’ i relation till hur människor i omgivningen relaterar till individer, och blir avgörande för vilka förväntningar en viss person har på sig från omgivningen.”<sup>42</sup> En informant, en transsexuell man (FtM<sup>43</sup>), berättar om hur han under uppväxten kände sig som bög, eftersom han attraherades av killar, men samtidigt, med omvärldens och även med sina egna ögon, sågs som heterosexuell, eftersom han besatt en biologiskt kvinnlig kropp.<sup>44</sup> Tydligt framgår också svårigheterna för FtM-personer att uppnå ett könsuttryck som överensstämmer med samhällets normer kring vad som är manligt – och även kvinnligt: De är för ”maskulina” för att passera som kvinnor, men för ”feminina” för att passera som män och blir ofta, med heteronormativitetens logik, tagna för att vara lesbiska.<sup>45</sup> Även Namaste tar upp denna problematik och kallar den för ”the need to pass”, vilket innebär strävan och tvång att försöka gömma det faktum att man är transperson, som en följd av de kulturella könskoderna och det binära könssystemet.<sup>46</sup> För personer som definierar sig som intergender, det vill säga bortom eller mellan könskategorierna ”man” och ”kvinna”, är det därför ännu svårare att bli tagna på allvar som ”verkliga” individer, eftersom omvärlden tydligt provoceras av att inte få kategorisera personer som det ena eller det andra.<sup>47</sup> Denna problematik, att sväva på gränsen mellan de enda två köns kategorier som vårt samhälle erbjuder och accepterar och samtidigt ha få att dela upplevelsen med, har lett till att flera av Bremers informanter varit deprimerade, ätit antidepressiva mediciner och gått i samtalsterapi för identitetsproblematik.<sup>48</sup> Det har även lett till att de flesta av informanterna vänt sig till det som Bremer kallar ”HBT-världen” och ”Rfsl-världen”<sup>49</sup> – platser och sammanhang som vänder sig specifikt till personer som på olika sätt bryter mot samhällets köns- och sexualitetsnormer och som för informanterna fungerar som en fristad för icke-normativa identiteter.

Rfsl Ungdom publicerade hösten 2008 rapporten *Är du kille eller tjej?* som utgår ifrån sex transpersoners berättelser och upplevelser från vardagen, framför allt i förhållande till familj, skola och sjukvård. Överlag vittnar informanternas berättelser om en okunskap hos skol- och vårdpersonal, även om de flesta har en vilja att hjälpa och förstå<sup>50</sup>, och om en skillnad i

---

<sup>40</sup> Ibid. s. 3 f.

<sup>41</sup> Ibid. s. 7

<sup>42</sup> Ibid. s. 14

<sup>43</sup> FtM = female to male/kvinna till man. Se även fotnot 6 för vidare beskrivningar av olika transidentiteter.

<sup>44</sup> Bremer 2005 s. 15

<sup>45</sup> Ibid. s. 17

<sup>46</sup> Namaste 2000 s. 144

<sup>47</sup> Bremer 2005 s. 35

<sup>48</sup> Ibid. s. 24

<sup>49</sup> Ibid. s. 28 f.

<sup>50</sup> Darj & Nathorst-Böös 2008 s. 23 f.

omvärldens bemötande och förståelse beroende på transidentitet. Transsexuella individer, till exempel en juridiskt registrerad man som identifierar sig som kvinna och med en önskan att korrigera kroppen i enlighet med sin upplevelse, har enligt informanterna (och i enlighet med Bremers studie) lättare att få omgivningens förståelse än personer som identifierar sig som intergender eller nongender, det vill säga personer som placerar sig mellan eller bortom könskategorierna man och kvinna.<sup>51</sup> Även här nämns vikten av att kunna ”passera” som det ena eller det andra könet, vilket är ett återkommande tema i samtliga tre presenterade studier.<sup>52</sup>

### **Skolans arbete med likabehandling och diskrimineringslag**

Två år efter att Lagen (2006:67) om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever infördes i Sverige fick Skolverket i uppdrag av regeringen att undersöka hur denna lag tillämpades på förskolor, grundskolor, gymnasier och inom vuxenutbildningen. Detta redovisades 2009 i rapporten *Barn- och elevskyddslagen i praktiken*. Vanliga brister som uppvisas i skolors likabehandlingsarbete är att elever i för låg grad är med i framställningen av skolans likabehandlingsplan, att flera skolor inom ett upptagningsområde använder sig av samma likabehandlingsplan och att planen inte grundar sig i verkliga problem/behov inom den verksamhet i vilken den framställts.<sup>53</sup> I rapporten uppges 65 % av de tillfrågade grundskolorna och gymnasierna i stor utsträckning bedriva ett främjande arbete utifrån diskrimineringsgrunden kön. Det främjande arbetet kring sexuell läggning ser olika ut: Inom förskolan arbetar endast 19 % i stor utsträckning med denna diskrimineringsgrund, medan 32 % av grundskolorna och 54 % av gymnasierna gör detsamma.<sup>54</sup> Inom förskolan förklaras det ringa eller obefintliga arbetet kring sexuell läggning ibland med att barnen inte efterfrågar det eller att de är för små.<sup>55</sup> I rapporten *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* som publicerades i samband med den senast nämnda, undersöks, med utgångspunkt i barn- och elevskyddslagen, hur, när och på vilka sätt diskriminering, trakasserier och annan kränkande behandling förekommer i förskolan, skolan och vuxenutbildningen. Här visas att könskomplementariteten är stark i skolans alla stadier, och att både pojkar och flickor riskerar att trakasseras och uteslutas från kamratgruppen om de avviker från de starka könskodade utseendenormerna, till exempel om man som pojke bär rosa, tigha kläder eller kjol, eller som flicka har kortklippt hår. Detta gäller dock inte om den ”avvikande” eleven har en hög status i klassen eller utför den ”avvikande” handlingen på skämt.<sup>56</sup> Skolverket förespråkar i sina kommentarer till studiens resultat ett införande av normkritiska perspektiv på blivande lärares schema och betonar vikten av att skolan reflekterar kring vilka normer som florerar i skolvardagen, hur dessa normer kan verka förtryckande och exkluderande och därefter finner vägar att utmana och förändra dem.<sup>57</sup>

---

<sup>51</sup> Ibid. s. 21 f.

<sup>52</sup> Ibid. s. 21 f., Namaste 2000 s. 144

<sup>53</sup> Skolverket 2009b: *Barn- och elevskyddslagen i praktiken – Förskolors, skolors och vuxenutbildningars tillämpning av lagen*. Rapport 327. s. 27

<sup>54</sup> Ibid. s. 40

<sup>55</sup> Ibid. s. 39

<sup>56</sup> Skolverket 2009a s. 60

<sup>57</sup> Ibid. s. 98 f. Se även Ungdomsstyrelsen 2010, som också förespråkar normkritisk pedagogik för lärare.



# Teoretiska utgångspunkter

## Normer, makt och det binära könssystemet

Den presenterade forskningen om skolors påverkan på elevers identitetsskapande och deras uppfattningar om kön och sexualitet har en sak gemensamt, nämligen talet om *normer*, om det normala och det avvikande. Samma sak gäller forskningen om transpersoners, och även homo- och bisexuellas, position i samhället, deras syn på sig själva och samhällets syn på dem; det är normerna kring hur man får uttrycka sitt kön och sin sexualitet som enligt studierna spelar in när HBT-personer blir illa bemötta, exkluderade eller utsätts för våld. En norm kan i de här fallen beskrivas som en form av ”regler och självskrivna antaganden, som sällan uttalas.”<sup>58</sup> I studierna visas också att samhällseliga normer och föreställningar är tätt sammankopplade med makt, kategorisering av individer och över- och underordnande strukturer – ett synsätt som denna uppsats kommer att utgå ifrån och som härstammar från Michel Foucaults teorier. Vår världsbild och våra kunskaper, som vi håller för självklara, skapar enligt detta synsätt hierarkier där vissa egenskaper, förhållningssätt och sociala relationer ses som normala, naturliga och därmed överordnade, medan andra klassas som avvikande, onaturliga, underordnade och därmed också riskerar att bestraffas eller hamna utanför gemenskapen. Reimers och Martinsson tar upp förhållandet mellan heterosexualitet och homosexualitet som exempel, där den heterosexuelle i vårt samhälle ses som normal och överordnad, medan den homosexuelle automatiskt blir underordnad, avvikande och därmed riskerar att utsättas för homofobiska trakasserier, som en form av explicit bestraffning, eller osynliggörande, som en slags implicit bestraffning.<sup>59</sup> Vi kan i det här resonemanget märka att det som är vanligt, till exempel heterosexualitet, att som kvinna bära kjol ibland eller att kunna gå utan hjälpmedel, tenderar att ses som förväntat och normalt, medan det som är ovanligare, såsom homosexualitet, att som man bära kjol eller att ta sig fram i rullstol, tenderar att ses som oväntat eller rentav onormalt.

Men, normerna existerar inte bara på den här nivån, som oskrivna regler i mötet mellan människor, utan de finns även reglerade i lagar: I Sverige finns det till exempel bara två stycken juridiska kön (kvinna och man) och tre stycken sexuella läggningar (heterosexuell, homosexuell och bisexuell), som alla tre bygger på det så kallade *binära* eller *tudelade könssystemet*. Detta innebär på en statlig, lagstadgad nivå att alla barn som föds i Sverige direkt får ett av de två möjliga könen registrerat för sig – och att föräldrarna till barn med intersexualism, det vill säga barn som föds med könorgan eller kromosomuppsättningar som inte går att kategorisera in i de två tillgängliga könskategorierna, tvingas välja vilket kön detta barn ska registreras som och även kroppsligt korrigeras till.<sup>60</sup> På en social nivå tillkommer sedan alla de mellanmännkliga normer som syftar till att fostra in barnet i sin rätta könstillhörighet, det som Ylva Elvin-Nowak och Helene Thomsson kallar för ”det stora könspådraget”, som innebär alltifrån ett könsanpassat

---

<sup>58</sup> Elvin-Nowak, Ylva & Thomsson, Heléne 2003: *Att göra kön. Om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm. s. 29

<sup>59</sup> Reimers & Martinsson 2008 s. 8 f.

<sup>60</sup> Ambjörnsson, Fanny 2006: *Vad är queer?* Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm. s. 115 f. Se även Edenheim, Sara 2003: *Kön, genus, begär och andra besvärligheter*.

namn till könsspecifika kläder och intressen. Elvin-Nowak och Thomsson nämner bland annat hur vuxna pratar med och om barn på olika sätt; att flickor ofta omtalas som söta och duktiga och kläs i klänningar, medan pojkar från början ses som aktiva och att deras tekniska kunnande och intresse för bilar och traktorer kommer ”naturligt”.<sup>61</sup>

## **Kön, genus och den heterosexuella matrisen**

Gemensamt för den ovan presenterade forskningen är även synen på kön som något ”görbart”. Detta synsätt hittar vi inom konstruktivistisk forskning, däribland hos Butler, som menar att könet utgör det mest grundläggande i en persons identitetsskapande. Hon ser det som ett misstag att tro att en diskussion om ”identiteten” bör föregå diskussionen om skapandet av den sociala könsidentiteten/genusidentiteten ”eftersom ’personer’ helt enkelt bara blir begripliga genom att tilldelas genus i enlighet med igenkännliga mönster för genusbegriplighet.”<sup>62</sup> Vad betyder då detta? Elvin-Nowak och Thomsson förklarar samma fenomen med följande vokabulär: Vi har en tendens att förhålla oss till personer utifrån deras könstillhörighet, och har svårt att alls förhålla oss till dem som vi inte direkt kan fastställa könstillhörigheten hos – vi kanske till och med blir förvirrade, eftersom kön är en så stark markör vid bemötande och förhållningssätt.<sup>63</sup> Och i det ögonblick som vi fastställer en persons könstillhörighet har vi även gjort en rad antaganden om personen som vi iakttar, gällande egenskaper, intressen, anatomi och sexuellt begär. Denna argumentation härstammar från det som Butler kallar *den heterosexuella matrisen*, som förklaras nedan och som tätt binder samman sexualiteten med kön och med det som ibland kallas genus.

”Genus” används vanligtvis inom (feministisk) forskning som undersöker det sociala könet, eller könsrollen, och ses ofta som en social konstruktion – Simone DeBeauvoir uttryckte till exempel det berömda ”Man föds inte till kvinna, man blir det”. ”Kön”, å andra sidan, syftar till biologi, anatomi och könsdelar och har vanligen, bland annat inom feministisk teoribildning, *inte* betraktats som en social konstruktion, utan som något självklart och ursprungligt. Men, menar Butler, som ifrågasätter särskiljandet mellan begreppen, utifrån denna förklaring måste genus *inte* automatiskt följas av ett visst kön, utan ett tolkat kvinnligt genus skulle kunna fästas vid ett manligt kön. Och då kan vi inte längre se genus enbart som könets kulturella tolkning, utan som den produktionsapparat genom vilken könet alls blir till, och genus blir med detta resonemang det kulturella medel som skapar talet om ett ”naturligt kön”.<sup>64</sup> Man kan alltså säga att inte bara genus är något som ”görs”, utan att även könet, det vill säga biologin och anatomin, är kulturellt och socialt tolkat.<sup>65</sup> Här tar Ambjörnsson upp medicinsk forskning som exempel, där mannens bidrag i reproduktionsprocessen ofta skildras i positiva ordalag; att spermier beskrivs som aktiva, de som penetrerar ägget och levererar sina gener, medan kvinnans bidrag,

---

<sup>61</sup> Elvin-Nowak & Thomsson 2003 s. 21 f.

<sup>62</sup> Butler, Judith 1990/2007: *Genustrubbel. Feminism och identitetens subversion*. Daidalos, Göteborg. s. 67

<sup>63</sup> Elvin-Nowak & Thomsson 2003 s. 104

<sup>64</sup> Butler 1990/2007 s. 55 ff.

<sup>65</sup> Se t.ex. Elvin-Nowak & Thomsson 2003

ägget, beskrivs som passivt, inväntande, som mottagaren.<sup>66</sup> Utifrån denna typ av skildringar bildas uppfattningen om att de färdiga produkterna endast kan bestå av män och kvinnor som lever upp till bilden av just dessa två olika roller.<sup>67</sup>

Vidare menar Butler att ”’begripliga’ genus är de som upprättar och upprätthåller en viss koherens och kontinuitet mellan kön, genus, begär och sexuellt beteende.”<sup>68</sup> Det som åsyftas är den ovan nämnda heterosexuella matrisen, som visar på hur den normerande heterosexualiteten förutsätter kontraster mellan maskulint och feminint, förstådda som expressiva egenskaper hos man och kvinna. Alltså: För att uppfattas som en riktig kvinna – och därmed som begriplig – krävs att jag har en kvinnokropp, att jag ser ut, klär mig och uppträder som en kvinna och dessutom visar rätt sorts sexuellt begär, nämligen det gentemot mannen, som i sin tur måste besitta en manskropp, bete och klä sig som en man och så vidare.<sup>69</sup> Butler vill istället visa på det *performativa* i könsuttrycken, vilket innebär att vi i själva verket inte uttrycker vårt biologiska, inneboende kön, utan att uttrycket skapar vår könsidentitet, vår självbild, andras bild av oss och därmed också könet som fenomen.

## Queerteori och heteronormativitet

De akademiska discipliner som i sin forskning fokuserar på normer rörande kön och sexualitet och relationen däremellan kallas *queerteori*, vilket är det teoretiska perspektiv som kommer att appliceras på denna studie. Queerrörelsen tog form i USA i början av 1990-talet som ett uppror mot att homosexuella behandlades som andra klassens medborgare, och kom samtidigt att påverka forskningsinriktningen inom den akademiska världen. Tidigare hade man inom akademien i det som kallades *lesbian and gay studies* riktat in sig på att kartlägga homosexuellas liv, vanor och erfarenheter, men nu ville man istället rikta blicken mot normerna, mot det som gjorde att de homosexuella klassades som avvikare i samhället. Frågorna som ställdes handlade om hur normer uppstår, upprätthålls och ifrågasätts – och då framför allt normer kring heterosexualitet, manligt och kvinnligt och kopplingen mellan sexualitet, kön och makt.<sup>70</sup> Queerteoretiker ställer sig misstänksamma till påståenden om identiteter och känslor som alstrade av naturen och den naturliggjorda uppdelningen mellan kvinnor och män. Genom influenser från poststrukturalistiska tankegångar och inspiration från bland annat filosofen Jacques Derrida har man synen på betydelse som något som skapas i relation till något annat, genom skillnad och genom uppskjutning: För att förstå innebörden i begreppet ”vuxen” måste vi veta vad ett ”barn” är, och för att kunna förklara vad en ”bög” är letar vi oss till ordet ”lesbisk”.<sup>71</sup> Här blir det också, menar queerteoretikerna, tydligt hur viktigt språket är för vår förståelse och vårt skapande av världen, våra identiteter och självuppfattningar.

---

<sup>66</sup> Ambjörnsson 2006 s. 110 f.

<sup>67</sup> Se även exemplet med intersexualism ovan, under Normer, makt och det binära könssystemet

<sup>68</sup> Butler 1990/2007 s. 68

<sup>69</sup> Ambjörnsson 2006 s. 113

<sup>70</sup> Ibid. s. 35

<sup>71</sup> Ibid. s. 41 ff.

Foucault är en betydelsefull person inom queerteorin, och har poängterat just språkets betydelse i identitetsskapandet utifrån ett historiskt perspektiv: När vi under 1700-talet i allt större utsträckning började klassificera, diagnosticera och sortera människor skapades en rad nya identiteter, däribland den homosexuella. Tidigare hade vissa former av sexuellt beteende och *handlingar* klassats som olagliga och/eller perversa, men i och med benämningen ”homosexuell” skapades plötsligt en specifik *person* att identifiera sig med och bli identifierad som – en person som genomgående förknippades med just sina enligt samhället felaktiga, perversa sexuella beteenden. Foucault talar om klassifikationerna som ett sätt för samhället att utöka sin kontroll över individerna, eftersom diagnoser sorterade in människor i olika fack och gjorde att vissa plötsligt betraktades som mer normala och mer önskvärda än andra.<sup>72</sup> Denna typ av maktutövning ser Foucault också i dagens västerländska samhälle, och han menar att normerna har införlivats i oss människor, att vi genom dem lever i en rädsla för att inte passa in. Normalitet blir därför ett viktigt begrepp inom queerteorin, och främst det normsystem som inom queerteorin kallas för *heteronormativitet*.

Begreppet heteronormativitet innebär med Ambjörnssons ord ”de institutioner, lagar, strukturer, relationer och handlingar som upprätthåller heterosexualiteten som något enhetligt, naturligt och allomfattande – alltså det som bidrar till att *en viss sorts heterosexuellt liv* framstår som det mest åtråvärda och naturliga sättet att leva.”<sup>73</sup> Det som åsyftas är den heterosexuella tvåsamheten, där en kvinnlig kvinna och en manlig man lever tillsammans, med barn och skapandet av en kärnfamilj som mål och hur denna levnadsform på samhällets alla nivåer lyfts fram som självklar och naturlig. En ”familj” betyder om ingenting annat nämns två föräldrar av olika kön och deras barn, vilket dagligen återspeglas i till exempel familjeerbjudanden från charterreseföretag och i dagstidningar som visar statistik över föräldraledighet i olika kommuner. Genom heteronormativitetsbegreppet är det inte heterosexualiteten eller den olikkönade parrelationen i sig som ifrågasätts eller undersöks, utan normerna som vi skapar kring den – och hur alla, oavsett sexuell läggning och könsidentitet, riskerar att falla utanför den. Till exempel sammanblandas heterosexualitet ofta med barnalstrande och ses som avgörande för människosläktets fortlevnad, trots att det enda som egentligen krävs för att vi ska leva vidare är ett antal graviditeter då och då. Den heterosexuella tvåsamheten är således inte en förutsättning för att detta ska ske, trots att vi ”luras” att tro det.<sup>74</sup>

---

<sup>72</sup> Foucault, Michel 1976/2002: *Sexualitetens historia. Band 1: Viljan att veta*. Daidalos, Göteborg. s. 64, Ambjörnsson 2006 s. 45 f.

<sup>73</sup> Ambjörnsson 2006 s. 52

<sup>74</sup> Ibid. s. 53

# Syfte och frågeställningar

Sammanfattande för den forskning och den teori som presenterats är att de samhälleliga och mellanmännsliga normerna, förmedlade genom lagar, medial kommunikation och vardagligt tal i hög grad spelar roll för människors syn på vad som är ”normalt” och ”avvikande”, bland annat med avseende på kön och sexualitet. Personer som inte fullt ut passar in i normerna för vad som är manligt och kvinnligt eller som tar avstånd ifrån de traditionella könskategorierna upplever ofta ett utanförskap och riskerar att utsättas för våld på många av samhällets arenor. Det har även visat sig att skolan och personer som rör sig i skolmiljön har en stor del i elevers skapande av identiteter och föreställningar om kön, sexualitet och normalitet, och i Skolverkets rapporter visas brister i skolors likabehandlingsarbete just vad gäller kön och sexualitet. I studierna framgår vidare att det bland skolpersonal finns en okunskap framför allt kring trans- men även kring sexualitetsfrågor – men i studierna kommer skolpersonalen sällan till tals. Studier som explicit sammanlänkar skolan med ett transperspektiv har inte heller gått att finna, och än så länge finns ingen studie på hur diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck tagits emot eller implementerats bland lärarna.

I Skolverkets rapporter uppger ett visst antal procent av skolorna att de har en likabehandlingsplan, några uppger att de arbetar med livskunskap eller att alla lärare tilldelats skriftligt material beträffande den nya lagstiftningen – men vi vet inte vilken roll köns- och sexualitetsfrågor spelar i lärarnas undervisning, vilken uppfattning de har om dessa frågor eller vilka normer som florerar i den vardagliga klassrumskontexten. Samma sak gäller den nyaste diskrimineringsgrunden; genom att enbart ställa frågan hur många lärare som känner till den kommer vi inte åt rådande normer, uppfattningar eller förhållningssätt.

Syftet med denna studie blir därför att se på enskilda lärares medverkande i köns- och sexualitetsskapande med utgångspunkt i diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck, dels genom att tala om den i termer av tolkning, kunskap och implementering, men framför allt genom att studera vilka föreställningar om kön och sexualitet som går att utläsa ur deras berättelser. Hur talar lärare om dessa fenomen? Hur upplever de att deras skolkontext ser ut med avseende på kön och sexualitet? Vilka strategier använder de för att ”likabehandla” på dessa grunder – och vilka konsekvenser kan deras förhållningssätt få i praktiken, för elever oavsett könsidentitet, könsuttryck och sexuell läggning och för lagens efterlevnad?

De övergripande, specifika frågeställningarna blir:

- Hur uppfattar lärare diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck?
- Hur talar lärare om och hur förhåller de sig till kön och sexualitet i skolmiljön och den pedagogiska situationen? Vilka normer rörande kön och sexualitet produceras, reproduceras eller utmanas utifrån genom utsagor och upplevelser?
- Vilka konsekvenser kan deras förhållningssätt få för elever och för lagens efterlevnad?

# Metod

## Insamling av material

### Kvalitativa intervjuer som insamlingsmetod

Eftersom denna studie syftar till att undersöka hur lärare förhåller sig till och talar om frågor rörande kön och sexualitet, är en kvalitativ metod bäst lämpad, det vill säga en metod med strävan att förstå och tolka människors sätt att reagera och resonera och att ur deras resonemang urskilja handlings- och tankemönster. Detta till skillnad mot den kvantitativa metoden, som ofta ställer frågor om hur ofta, hur länge eller hur många.<sup>75</sup> Då det är lärarnas förhållningssätt som ska undersökas, kommer studiens analys att bygga på intervjuer med just lärare. Anledningen till att valet faller på intervjuer och inte till exempel enkäter är att det i ett direkt samtal finns möjligheter att ställa följdfrågor och be lärarna, informanterna, att utveckla sina svar. Denna typ av intervjuer, som öppnar upp för följdfrågor och vidare resonemang, kallas just kvalitativa. Frågorna här är inte standardiserade, det vill säga exakt lika för alla och med liten möjlighet till öppna svar, men däremot strukturerade i någon mån: De följer huvudfrågeställningen och rör sig inom ett och samma tema, men det finns alltid möjlighet för informanten att ge ett brett svar och intervjuaren är flexibel och öppen för sidospår.<sup>76</sup> Semi-strukturerade intervjuer är ett annat namn på den intervjuform som här kommer att tillämpas. Eftersom materialet i denna typ av intervju ofta blir brett och omfångsrikt, då frågorna är öppnare och vidare än i en kvantitativ studie, är antalet informanter ofta färre än i den kvantitativa.<sup>77</sup> I den här studien begränsas antalet informanter till åtta stycken.<sup>78</sup>

### Urval

I en studie med få informanter kan urvalet inte ge anspråk på att vara statistiskt representativt, det vill säga det går inte att välja ut informanter som representerar hela befolkningen eller genom intervjuerna få fram ett resultat som kan sägas spegla den svenska majoriteten.<sup>79</sup> Istället

---

<sup>75</sup> Trost, Jan 1993/2005: *Kvalitativa intervjuer*. Studentlitteratur AB, Lund. s. 14

<sup>76</sup> Ibid. s. 19 ff.

<sup>77</sup> Ibid. s. 123

<sup>78</sup> Se bilaga 1: Informanterna

<sup>79</sup> Trost 1993/2005 s. 117

för ett representativt urval väljs i denna studie istället ett *strategiskt urval*, vilket innebär ett litet antal variabler väljs ut som skulle kunna vara av teoretisk betydelse och att man sedan eftersträvar en så stor variation som möjligt inom de givna ramarna.<sup>80</sup> I denna studie valdes informanterna utifrån följande variabler:

- Typ av arbetsplats (grundskolans senare år, gymnasium studieförberedande, gymnasium yrkesprogram)
- Ålder (under 35 år, 35-50 år, över 50 år)
- Kön (juridiskt registrerad man, juridiskt registrerad kvinna)

Valet att inte inkludera lärare arbetande i grundskolans tidigare år, det vill säga år 1-5, baserade på en strävan efter en något högre representativitet och ett mer sammanhållet material. Bland annat visade Skolverkets rapporter om skolors likabehandlingsarbete på mycket stora skillnader mellan grundskolans tidigare år och gymnasiet, framför allt i arbetet med sexuell läggning.<sup>81</sup> En sådan stor spridning vill undvikas i denna studie, samtidigt som det för variationens skull är intressant att ta med lärare från både grundskola och gymnasium, och då från olika typer av program. Ålder kan vara en avgörande variabel, eftersom normer och lagar kring kön och sexualitet förändras över tid och personer från olika generationer därför skulle kunna ha olika uppfattningar om och förhållningssätt till dessa fenomen. Detta resonemang överensstämmer också med uppsatsens queerteoretiska perspektiv, som ser just till det historiska skapandet av och föränderligheten i normer.<sup>82</sup> Att denna uppsats, som har som syfte att inkludera ett transperspektiv och frångå det binära könssystemet endast inkluderar två variabler för kön kan ifrågasättas. En sådan önskan har dock inte explicit uttryckts då informanter söktes upp på skolor, utan då har i första hand ”personer av olika kön” efterfrågats och i studien framgår aldrig vilken könsidentitet informanterna har, det vill säga om de identifierar sig som cis- eller som transpersoner. Ytterligare en fråga som kan ställas är *varför* kön alls måste vara med som urvalskategori. Här blir svaret att eftersom vi lever i ett könsbinärt samhälle som, genom lagar och allmänna värderingar, förespråkar jämställdhet mellan män och kvinnor och denna studie vill undersöka hur lärare som grupp ser på vissa fenomen, skulle det vara märkligt om studien i slutändan bara inkluderade cismän, till exempel. Dock kommer ingen jämförelse att göras mellan hur personer inom könskategorierna svarar och studien utgår inte ifrån uppfattningen som Jan Trost har när han säger att ”i de flesta sammanhang skiljer sig kategorierna män och kvinnor åt och därför är den variabeln även alltid teoretisk relevant”<sup>83</sup>.

---

<sup>80</sup> Ibid. s. 118

<sup>81</sup> Se Litteraturöversikt

<sup>82</sup> Till exempel ser kvinnans ställning annorlunda ut i dagens samhälle än för några decennier sedan, och lagarna som främjar HBT-personers rättigheter har ökat kraftigt under de senaste tre decennierna, från att homosexualitet fram till 1979 fortfarande var sjukdomsstämplat. Se t.ex. Ambjörnsson 2003 s. 52 ff.

<sup>83</sup> Trost 1993/2005 s. 118

## Genomförande, bearbetning av material och etiska överväganden

Sju av intervjuerna genomfördes i avskilda rum på informanternas arbetsplatser, en intervju genomfördes på en träningsanläggning. I samtliga fall spelades intervjuerna in med hjälp av en mp3-spelare och inga anteckningar fördes. Detta för att helt kunna ägna uppmärksamheten mot informanten och undvika onödiga störningsmoment. Delar av intervjuerna transkriberades sedan noggrant för redovisning och analys i uppsatsens resultatdel, andra delar, såsom utsagor eller övergripande tankemönster som återkom i flera av intervjuerna, sammanfattades i löpande text och sådant som var av mindre eller ingen betydelse alls för frågeställningen användes inte alls.<sup>84</sup>

I enlighet med formen för en kvalitativ intervju användes inga frågeformulär med standardiserade frågor, utan intervjuerna genomfördes utifrån en intervjuguide, strukturerad efter ett antal teman.<sup>85</sup> Efter inledande frågor då informanterna fick presentera sig och sin arbetssituation fördes samtalet in på frågor rörande kön och sexualitet, för att sedan komma in på normer och överskridande. Först därefter påtalades explicit lagtexten som en av utgångspunkterna för studien, detta med en medvetenhet om den maktaspekt som en lagoundvikligen för med sig och för att informanternas svar på grund av denna inte från början skulle färgas av eventuella rädslor för att säga rätt och fel i förhållande till lagen. Frågorna berörde inte i första hand känslor eller tyckande, utan informanterna ombads berätta om händelser och hur de agerade i olika sammanhang – ett sätt att komma åt deras resonemang och förhållningssätt snarare än kanske tillrättalagda åsikter om jämställdhet eller olika sexuella läggningar och så vidare.<sup>86</sup>

De etiska överväganden som gjordes innan och under intervjun var flera. Dels utgick inte intervjun ifrån att alla informanter hade läst lagtexten och kände sig förtrodda med den. Informanterna fick alla chansen att läsa igenom definitionen på den nya diskrimineringsgrunden under intervjun och det påtalades explicit att ”alla förmodligen inte går omkring och har lagen i huvudet”. Samma sak gällde medvetenhet och kunskaper kring kön-, genus- och sexualitetsfrågor: det förväntades inte att informanterna hade tänkt kring dessa frågor och de fick veta att intervjun *inte* gick ut på att se vad de kunde och inte, utan att deras tankar, berättelser och erfarenheter var det intressanta. Trost tar upp just frågan om hur mycket informanterna har rätt att få veta eller borde veta om temat innan intervjun, och menar att de inte nödvändigtvis måste veta så mycket, eftersom det kan påverka och styra förhållningssättet.<sup>87</sup> I det här fallet hade alla informanter i förväg fått veta att intervjun skulle handla om (ordagrant) ”kön och könsidentitet kopplat till lärarroll och den pedagogiska situationen”. Ytterligare en aspekt för att få informanterna att känna sig avslappnade och berätta så ärligt som möjligt var att de fick veta att deras namn och exakta arbetsort inte skulle nämnas i texten samt att inspelningarna skulle förvaras på säker plats. Att helt anonymisera en informant menar Trost inte är nödvändigt, men däremot måste transkriptionen av inspelningarna inte göras helt

---

<sup>84</sup> Ibid. s. 128. Mindre eller inte alls relevant för frågeställningen var till exempel olika stickspår som intervjuerna kom in på där informanterna berättade om arbete med etnisk tillhörighet, funktionshinder eller liknande. Se vidare under Reliabilitet och validitet.

<sup>85</sup> Ibid. s. 50 f. Intervjuguiden som användes hittas i bilaga 2.

<sup>86</sup> Ibid. s. 35

<sup>87</sup> Ibid. s. 109



ordagrant, dels för läsbarhetens skull, men även för att minska identifieringsrisken; vissa personer kanske använder sig av distinkta uttryck, väldigt många småord som ”liksom” och ”så att säga” eller bryter på ett speciellt sätt.<sup>88</sup> I denna uppsats återges informanternas citat så ordagrant som möjligt, men eventuella ordföljdsfel på grund av annat modersmål än svenska och användning av många småord tas bort. Vissa längre citat från informanterna förekommer, vilket enligt Trost inte alltid är helt korrekt ur etisk synpunkt<sup>89</sup>, och därför poängteras här, och även i Teoretiska utgångspunkter nedan, att det i analysen inte är informanterna som personer som granskas, utan normerna och strukturerna som synliggörs i utsagorna.

## Reliabilitet och validitet

Enligt Trost är det lite märkligt att prata om reliabilitet när det gäller kvalitativa intervjuer, då detta begrepp handlar om att avgöra en mätningens tillförlitlighet i termer av kongruens, objektivitet och konstans. Han menar att kvalitativa intervjuer i mångt och mycket handlar om det motsatta, nämligen att se till förändringar och olikheter och så vidare.<sup>90</sup> Dock finns vissa aspekter av begreppet som mycket väl går att använda på de för denna studie genomförda intervjuerna: I samtliga intervjuer berördes samma teman i samma ordning, och inget tema uteslöts i någon av intervjuerna. Intervjuns struktur ledde också till att liknande frågor ställdes till alla informanter, även om följdfrågorna ibland kunde variera något. Dessutom användes samma vokabulär och teoretiska perspektiv i frågeställningarna till alla informanter.<sup>91</sup> Det som drar ner reliabiliteten något är just att följdfrågorna inte var desamma till alla informanter och att det ibland kanske inte ställdes tillräckligt många följdfrågor, med rädslan för att tappa spontaniteten i svaren. Följdfrågor var alltså ibland nödvändigt för att förstå vad informanten menade med ett visst uttalande, samtidigt som de skulle ha kunnat leda till att informanten tog tillbaka en spontan och ärligt menad utsaga, trodde sig ha sagt något fel eller kände sig överanalyserad. Validitet, i nästa steg, handlar om att frågorna mäter det som de är avsedda att mäta, det vill säga att de överensstämmer med huvudfrågeställningen, vilket inte heller är lätt att avgöra vid kvalitativa intervjuer.<sup>92</sup> Under intervjuerna förekom passager som inte direkt kunde kopplas till studiens huvudtema, vilket ofta händer i denna intervjuform, som ska eftersträva att likna ett samtal så mycket som möjligt – att avbryta en informant som börjar berätta något som för denne är väsentligt är då inte etiskt försvarbart. Intervjuguiden och följdfrågorna kopplades dock alltid samman med huvudfrågeställningen rörande kön, sexualitet och könsöverskridande identitet eller uttryck, vilket ger en viss validitet.

---

<sup>88</sup> Ibid. s. 105

<sup>89</sup> Ibid. s. 109

<sup>90</sup> Ibid. s. 111 f.

<sup>91</sup> Se Teoretiska utgångspunkter vid genomförande, bearbetning och analys av intervjuer

<sup>92</sup> Trost 1993/2005 s. 113

## **Teoretiska utgångspunkter vid genomförande, bearbetning och analys av intervjuer**

Ett queerteoretiskt perspektiv genomsyrar studiens alla delar, vilket konkret kommer att innebära följande utgångspunkter: Kön, könsidentiteter och könsroller är något som görs i relation till omvärlden och i specifika kontexter och språket är centralt vid skapandet av betydelser, kategorier och identiteter, som till exempel ”man”, ”kvinna” och ”homosexuell”. Normer, i betydelsen oskrivna regler för hur man bör vara och uppträda, fyller identitetspositionerna med innehåll och skapar hierarkier där vissa personer och grupper kategoriseras som ”normala” och andra som ”avvikare”. Avvikarna riskerar att bestraffas, genom våld, kränkningar eller osynliggörande. Dessutom utgår studien ifrån att vi lever i ett heteronormativt samhälle, där de enda könskategorierna som tillåts är man och kvinna, där dessa två förväntas växa upp till individer med motsatta och komplementära egenskaper, sexuella begär gentemot varandra och med målet att gifta sig och skaffa barn tillsammans.

Både i genomförandet av intervjuerna och i bearbetningen av dem utgjorde det queerteoretiska perspektivet basen. Med uppfattningen om språk som betydelsebärande och norm(re)producerande som utgångspunkt, användes under intervjuerna inga betydelse-laddade begrepp som ”man” och ”kvinna” förrän informanten själv hade använt dem, eftersom det skulle innebära att intervjuerna utgick ifrån det binära könstänkande som studien vill undvika. Andra diskursiva begrepp som ”HBT” och ”genus” undveks också, om inte informanterna själva använde dem. Detta förhållningssätt har dock inte bara med det queerteoretiska perspektivet att göra, utan handlar också om relationen mellan intervjuare och informant. Trost tar till exempel upp hur personer med olika bakgrund och erfarenhet kan uppfatta och använda begrepp på olika sätt, och talar också om ”expertroller”, där fokus på intervjuaren bör ligga på att denne är expert på att intervjua, medan informanten ska känna sig kunnig inom området som intervjun kretsar kring.<sup>93</sup> Om intervjuaren från början i intervjun då använder ett begrepp som till exempel ”genus” och informanten känner sig obekvämt med det, inte känner till det eller kanske förknippar det med akademiska studier, kan det leda till att relationen mellan intervjuare och informant blir ojämn eller att informanten blir negativt inställd.

Även i bearbetningen av materialet och i analysen finns queerperspektivet med, då det undersöks vilka normer som produceras och reproduceras i informanternas utsagor – och här handlar det just om de mellanmänniska normerna, om oskrivna normalitetsregler som skapar avvikare. Istället för att titta på det konkreta innehållet i vad informanterna säger, som det faktum att det i en klass går tio tjejer och tio killar, är det valet av utsaga som blir föremål för analysen, det vill säga att de väljer att berätta just det här, och inte något annat. Vad är det som visas när informanten på en viss fråga svarar just detta? Finns det någon norm som ligger bakom uttalandet, och som här reproduceras eller överskrids? Här blir det också viktigt att poängtera att det inte är informanterna som personer som är föremål för analysen, utan normerna och strukturerna som synliggörs genom deras berättelser. Som bland andra Reimers och Martinsson säger är skolan både en plats där normer utmanas och en plats skapad av normer, vilket innebär att personerna som befinner sig där omöjligen helt kan hålla sig utanför

---

<sup>93</sup> Ibid. s. 91 f.

dessa.<sup>94</sup> Dock kommer bilder av lärarnas vardag och strukturer på skolorna, som i exemplet ovan, automatiskt att vävas in i analysen, eftersom mycket av materialet bygger på berättelser och upplevelser.

Resultatredovisningen och analysen av intervjuerna sker utifrån tre teman som alla berördes under intervjuerna och där särskilda mönster kunde urskiljas. I analysen används begreppen ”man” och ”kvinna” med synonymer, eftersom dessa begrepp användes av informanterna, dock med medvetenhet om att det då handlar om juridiskt registrerade män och kvinnor. Vidare kommer analysen och diskussionen att, utifrån Butlers resonemang<sup>95</sup>, använda termen ”kön” både när det talas om det biologiska könet och när det är fråga om könsidentitet och sociala könsroller.

---

<sup>94</sup> Reimers & Martinsson 2008 s. 7

<sup>95</sup> Se Teoretiska utgångspunkter

# Resultat/Analys

## Den heteronormativa skolan

### En jämn könsfördelning – ett jämställt klassrum?

Ett av de första områdena som berördes under varje intervju, var frågan om hur informanternas arbetsplatser, och då i första hand deras elevgrupper, såg ut med avseende på kön. Det till synes självklara svaret berörde i samtliga fall könsfördelningen, det vill säga hur många flickor/tjejer respektive pojkar/killar det gick i varje klass eller på skolan överlag. Dessa svar och denna tolkning av frågeställningen, som inte explicit förhörde sig om antal flickor/pojkar/annat, speglar det djupt rotade binära könssystem som vi lever i och visar även på en rådande medvetenhet och uppfattning rörande jämställdhet mellan män och kvinnor, det vill säga de två tillgängliga och accepterade könskategorierna.

Något som uttrycktes av samtliga informanter var önskemålet om en jämnare könsfördelning, ofta i specifika klasser, ibland på ett specifikt program eller i arbetslaget. Flera av informanterna berättade att de undervisar i klasser med en stark övervikt av tjejer eller killar, och i dessa klasser efterfrågar ofta både lärarna och eleverna fler elever av det underrepresenterade könet. Informanten Adam, som arbetar grundskolans senare år, uttrycker sig såhär:

Adam: Det är dåligt med tjejer på den här skolan. Det är skada.

Sanna: Hur märks det?

Adam: Ja, som i åttorna är det bara två tjejer bland arton killar. Och det är klart att det är för lite. Tjejerna har inte mycket val än att umgås med varandra. Det verkar dom trivas hyfsat med, men det blir ändå så att dom tvingas va med varandra istället för att ha valmöjligheter. Det blir lugnare, bättre, trevligare stämning i klassrummet om det är någorlunda jämnt fördelat (...) Det är bra med blandat, för mycket killar blir bängigt.

Hans, som arbetar i gymnasiet, uttrycker en liknande problematik såhär:

Hans: I min klass där har jag fem eller sex killar och tjugofyra tjejer. Och det, visst får det konsekvenser, det är egentligen ingen som gillar den könsfördelningen.

Sanna: Varken elever eller lärare?

Hans: Nä. Det är ändå så att eleverna umgås ju rätt mycket enkönat, så att säga, och det gör att killarna kommer ju i en väldigt underordnad ställning. Och om det inte är killar som har lätt att umgås med tjejer så blir ju dom en väldigt liten grupp och då har dom väldigt få andra killar att koppla sig till och om inte kemin fungerar där, då blir det inte speciellt bra.

I båda fallen är det tydligt att den sneda könsfördelningen enligt informanterna kan begränsa elevernas möjligheter att skapa vänskapsrelationer, och Adam lägger till att det blir ”bängigt” med för mycket killar. Dock uttrycks bland flera av gymnasielärarna att könsfördelningen blir

mindre viktig när klassen har lärt känna varandra. Till exempel säger gymnasieläraren Anna, som är klassföreståndare för en klass med en stark övervikt av tjejer, såhär:

Anna: I början var det mer viktigt, precis när dom började ettan. Det var såhär 'haaa! Gud! Det är bara tjejer!' tänkte *jag*, och tänkte *dom*. Nu tänker man inte på det. Det är liksom... egentligen är det ju inte speciellt viktigt. Men vi är ju inlärd med att det är viktigt, så i början lägger man ju märke till det, men sen när man lär känna människorna, så tänker man inte så mycket på det.

Anna säger också att den övervägande inställningen bland elever och lärare är att det är "tråkigt för klassen" att det är snedfördelat och att det finns en oro bland killarna att inte få killkompisar, även om de umgås med tjejerna också. Även gymnasieläraren Erika ser att killarna i de klasser där de är få gärna tyr sig till varandra, men betonar att detta gäller främst under första året, sedan umgås eleverna i könsblandade gäng.

Tre perspektiv på könsfördelning i elevgrupper går att utröna utifrån informanternas utsagor: det sociala perspektivet, frågan om klassrumsklimat och normen kring att kön är viktigt, som gör att man tänker på fördelningen. Gällande det sociala framgår en tydlig förväntan om att personer med samma könstillhörighet trivs ihop eller att de har någonting gemensamt. Fredrik, som jobbar på ett praktiskt gymnasieprogram där det i vissa klasser bara går killar säger:

Fredrik: Jag kan känna att det är ganska skönt att det bara är killar i dom här klasserna, för det blir en annan stämning mellan eleverna. Dom behöver inte... Dom är ganska avslappnade när det bara är killar (...) Inte så mycket prestige, utan dom kan slappna av och fokusera på arbetet. Jag inbillar mig att det beror på att dom bara är killar.

Enligt Fredrik kan det vara lite snackigare i dessa klasser än i andra, i en av klasserna används mycket könsord och killarna säger själva att de "fiser lite mer än om en tjej skulle vara närvarande". Olle, som arbetar på ett mansdominerat byggprogram, säger att det är en machokultur som råder, "man ska hitta sin plats, mycket gap och skrik", och att identiteten som "byggare" är väldigt grundläggande för eleverna på byggprogrammet, där jargongen kan bli väldigt rå och "tråkig" gentemot kvinnor. "Men", säger han, "ställer man en tjej bredvid dom, ojoj, då vet man inte riktigt hur man ska bete sig."

Tolkningen av Fredriks berättelse ovan blir att om det skulle finnas tjejer närvarande så skulle killarna känna mer prestige och de skulle ha svårare att slappna av, och Olles beskrivning visar tydligt att han ser en osäkerhet och en spänning i killarnas umgänge med tjejer. Han säger också att i den byggklass där det går en tjej utgör hon just en "spännande osäkerhetsfaktor". Utifrån ett heteronormativitetsperspektiv kan detta tolkas som exempel på en förväntan om relationen mellan killar – eller personer av samma kön – som vänskaplig och avslappnad medan relationen mellan killar och tjejer ses som icke-vänskaplig, icke-avslappnad, och i nästa steg sexuell. Reimers och Martinsson talar om en homosocial likhetsprincip, där man förväntas dras till dem som är lika, som existerar parallellt med den sexuella åtrån, som förväntas baseras på olikhet, motsatthet och komplementaritet.<sup>96</sup>

En tro på komplementaritet, att tjejerna och killarna i elevgrupperna ska komplettera varandra genom att bidra med olika egenskaper, kan också ligga till grund för lärarnas och elevernas önskan om en jämnare könsfördelning. Adam menar att för många killar blir "bängigt", Anna tycker att det är "tråkigt för klassen" med för få killar och flera av informanterna talar indirekt

---

<sup>96</sup> Reimers & Martinsson 2008 s. 17

om elevernas olika egenskaper och färdigheter beroende på kön. Iza, som undervisar gymnasieelever, beskriver hur hon medvetet väljer undervisningsmetod beroende på klassens könsfördelning:

Iza: Som lärare kan man inte använda samma metod i killklass och tjejklass. Till exempel om man ger uppgifter till tjejer så börjar dom diskutera på vilket sätt dom ska jobba, vad som ska göra. I killgrupp vet dom vem som är ledare när man ger uppgiften, utan att diskutera vet dom vem som är ledare.

Exemplet med Olles byggklass, som är den enda byggklassen som har en kvinnlig elev, visar tydligt förändringen som skedde när den här tjejen började – det var först då den tråkiga jargongen gentemot kvinnor blev synlig och påtaglig och Olle själv berättar hur han har ändrat sitt sätt att prata sedan hon började, att han numera måste säga ”mina damer och herrar” till klassen och vara mer ”på” killarna när det hoppar grodor ur deras munnar. Tack vare närvaron av en tjej i det i övrigt killdominerade klassrummet belyses nu tydligare den råa jargongen, som kanske även killar känt sig obekväma med. Detta understödjer dels tanken om att jämnare könsfördelning skapar ett bättre klassrumsklimat, men visar även en förväntan om att tjejer är annorlunda än killar i avseende på språkbruk – och även mognad: Olle ser den manliga jargongen som lite ”fjantig” och flera av informanterna talar spontant om killarna i klasserna som överlag omognare än tjejerna:

Erika: Killarna är omognare än tjejerna, dom är högljuddare och vill ha mer uppmärksamhet på ett annat sätt än tjejerna, sen finns det tjejer som också är högljudda och vill ha uppmärksamhet och kanske omogna, men det är oftast killar, just i ettan tycker jag

Adam: Killarna är ju svagare. Alltså dom som är riktigt duktiga, dom absolut duktigaste är ofta killar av någon anledning. Men lägsta nivån är ofta rätt hög hos tjejerna, inte alltid, men ofta. Dom flesta tjejerna ligger på VG-nivå eller har kapacitet av nå VG medan det är färre killar som gör det.

I exemplen är det tydligt att verkligheten inte är helt jämn, både Erika och Adam vittnar om en spridning i elevernas kunskaper och mognadsnivå oavsett kön, men alla framhäver spontant killarnas underläge eller omognad. Detta kan på så vis sägas utgöra grundföreställningen som synliggörs i informanternas utsagor om könen, vilken även motsvarar den traditionella, stereotypa, i samhället rådande bilden av män och kvinnor.

## Den självklara heterosexualiteten

Adams nedanstående berättelse om sina högstadieelever visar även den på normen om tjejjers och killars olika egenskaper, men också på normen om en förväntad heterosexualitet:

Adam: För en tonårskille, alltså jag kan ju mest relatera till tonårskillar (...) när dom börjar söka kontakt med det motsatta, hur dom fjädrar sig, prövar taktiker, klättrar upp i träna och kollar, var det nån som såg mig? Samma sak i skåphallen, när dom testar sina krafter mot oss vuxna, bryter arm eller så jäkla glada dom kan bli när man går förbi dom och tacklar in dom i ett skåp och så bara ’ooh!’ (skratt), liksom både stora och små samtidigt och tittar och är så jäkla nyfikna på det motsatta. (...) Tjejer är ju... dom är på samma sätt som killarna och prövar sig själv, kanske har kommit lite längre än killarna, lite mer insiktsfulla. På samma sätt som killarna klättrar upp i träd och fjädrar sig och så, så blir ju tjejer också. Det blir ett spel. Dom står på ett sätt som dom inte har stått på när dom gick i sexan. Lika jäkla valpiga,

lika taskig koll på sin kropp, men ändå försöker stå lite utmanande och poserade.

Killarna beskrivs som de aktivare, de försöker imponera och gör det genom att tydligt agera och deras beteende tolkas som riktat mot tjejerna, ”det motsatta”. Tjejernas beteende beskrivs på ett helt annat sätt – de klättrar inte i träd, utan de står stilla och poserar och gör det dessutom mer insiktsfullt, och även detta beteende tolkas som heterosexuellt. Här tydliggörs en annan grundläggande uppfattning inom queerteorin och heteronormativitetsbegreppet, nämligen föreställningarna om manligt och kvinnligt som beroende av en normerande heterosexualitet.<sup>97</sup> Att verklighetens tjejer och killar inte är så ensidiga har informanternas tidigare berättelser visat, men här framhävs än en gång det som utgör den gängse normen; killar som aktiva, spralliga och barnsligare än de mogna, lugnare tjejerna. Dessutom tolkas deras beteende som riktat mot varandra, med en sexuell underton. Självklart stämmer normen ibland med verkligheten, vilket Elvin-Nowak och Thomsson tar upp som en del av normproduktionen och normreproduktionen. Genom att vi uppmuntrar, kommenterar eller uppmärksammar det som överensstämmer med normen, tillåts den leva vidare och bli en sanning.<sup>98</sup> På samma sätt visas i informanternas berättelser hur det även på personnivå finns tydliga uppdelningar mellan könen som bekrästs genom att ”man skämtar med kvinnliga och manliga kollegor på olika sätt” eller genom generaliseringar om hur kvinnor arbetar respektive hur män arbetar – att kvinnor är flitigare och ibland onödigt noggranna, medan männen gör lite som de själva vill. En rådande homosocialitetsprincip kontra förväntan om sexuell åtrå baserad på olikhet blir tydlig bland annat i Fredriks berättelse om en personalfest med övernattnings, då han och en kvinnlig kollega önskade dela rum och då bemöttes med skratt och stor förvåning från kollegornas sida. Att personer av samma kön skulle sova tillsammans sågs däremot inte som något märkligt.

Heteronormativitetsbegreppet syftar till att visa på hur samhället premierar heterosexuella parbildningar, hur ett normativt heterosexuellt levnadssätt uppmuntras och naturliggörs – medan andra sätt att organisera sin sexualitet och sina relationer antingen osynliggörs eller explicit utsätts för bestraffning i form av till exempel homofobi.<sup>99</sup> Hur ser det då ut på skolorna för dem som inte är heterosexuella? Att heterosexualitet är en norm är uppenbart, men attityden gentemot homosexuella varierar på de olika skolorna. Erika och Hans, som båda arbetar på en innerstadsskola, berättar att det finns både elever och lärare som är öppna med sin homosexuella läggning där, vilket bland annat märks när dessa elever aktivt tar ställning i diskussioner eller då en viss (homosexuell) lärare väljs ut att presentera ny lagstiftning beträffande HBT-personer. Fredrik och Iza, som båda arbetar några mil utanför Stockholm, tycker sig se att eleverna har en ”schysst grundsyn” och tror inte att eleverna skulle ha problem med att deras vänner var homosexuella, men å andra sidan tror de inte heller att någon skulle komma ut med det. Anna och Sofia, som också arbetar utanför stan, har andra upplevelser och talar explicit om den normerande heterosexualiteten:

Anna: Det är ju ingen som är öppet homosexuell och det är ju liksom inget som man förutsätter att det finns homosexuella! (skratt) Det är ju hemskt, alltså det är ju hemskt, det är ju väldigt normativt på det viset att man förutsätter att alla är heterosexuella tills motsatsen bevisas liksom. (...) Så att om nån skulle komma ut och säga att den är homosexuell till exempel så skulle det ju bli ’haaa!’, så, det skulle det bli. Talk of town, liksom.

<sup>97</sup> Ambjörnsson 2006 s. 109

<sup>98</sup> Elvin-Nowak & Thomsson 2003 s. 30 f.

<sup>99</sup> Ambjörnsson 2006 s. 52 ff.

Sofia: Den här skolan genomsyras av homofobi. Och det tycker jag den kan göra inte bara på elevnivå utan även på personalnivå. Naturligtvis inte lika uttalat och tydlig bland personal, eftersom folk är vuxna... Alltifrån att man kallar varann för jävla bög när man blir arg, alltså i affekt. Men även, jag hade en situation med några nior, dom kom inte in i klassrummet och jag bara 'hallå?' 'Nä men Sofia, säg till honom! Han säger att den som går in först i klassrummet e en bögl!' (...) Och det är en grej, det är inte okej att vara bögig till sättet, man får inte sitta bögigt, då sitter man med benen i kors (...) Man får inte verka bögig, inte ha bögiga intressen. Man måste tycka det är okej med porr, heteroporr. Om man inte tycker det så är man bögig. Så det är hela dom här koderna runtomkring, bara liksom klatscha in folk i heterohagen på så många sätt som möjligt.

Exemplen visar på olika sidor av samma mynt, det vill säga att homosexualitet är den underordnade sexuella läggningen gentemot heterosexuallitet. Fredriks och Izas exempel visar det oväntade och lite privata i att vara homosexuell; det är ingenting någon annan känner till, medan alla förmodligen vet vilka som är heterosexuella. Annas exempel visar också det privata och även spänningen kring homosexualitet, och tar samtidigt upp det självklara med att vara heterosexuell. Sofias berättelse har flera dimensioner: Hon talar om homofobi, om negativt språkbruk kopplat till homosexualitet, om homo- och heterosexuallitet som varandras motsatser, om homo- eller heterosexualliteten som en del av identiteten och om normer kopplade till den. Dessutom pratar hon explicit om det normmaskineri – heteronormativiteten – som syftar till att guida individerna till heterosexuallitet, den "rätta" sexualiteten.

Ytterligare ett exempel, från Adam, får illustrera det högst oväntade med att komma ut som homosexuell i högstadiet:

Adam: Alltså jag skulle ju va grymt imponerad om en elev kom ut som homosexuell i högstadiet! För det ska till en oerhört stark ungdom för att göra det så pass tidigt. Jag tror att det är väldigt få som kommer ut som högstadieelever i en högstadiemiljö. Vilket inte är så jäkla konstigt, för själva puberteten är en period när människan söker efter sig själv.

Den sammantagna bilden av ovanstående exempel är att heterosexuallitet ses som något högst självklart och naturligt – det är ingen som skulle skämmas för att skylta med sin heterosexuallitet, för det pratas inte ens om den och en heterosexuell person behöver inte "komma ut". Homosexuallitet är däremot den oväntade, spännande, ibland äckliga och felaktiga läggningen. Sofia pratar explicit om normerna också kring heterosexuallitet, men i till exempel Adams berättelse ligger normerna kring den naturliga heterosexualliteten så djupt rotade, att det ses som självklart att en homosexuell person hittar sig själv långt senare. Queerteorin undersöker hur heterosexualliteten historiskt har skapats, och skapas, till att få den överordnade och naturliggjorda ställning som den har, och alla ovanstående berättelser blir en viktig del i denna skapandeprocess. Detta i och med att homosexualiteten i berättelserna ställs vid sidan av, som "den andra" sexuella läggningen, medan heterosexualliteten ses som så självklar och naturlig att den ofta inte ens benämns eller talas om, vilket även följande exempel tydligt visar:

Sanna: När kommer såna frågor [om homosexualitet] upp?

Anna: Det gör inte det. Eller, inte *homosexualitets*frågor, men däremot *sexualitets*frågor kan komma upp.



## Frågan om könets betydelse – en fråga om jämställdhet

Alla informanter fick någon gång under intervjun frågan ”Hur viktigt är kön?” och då riktat både mot elevgruppen och mot kollegiet. Flera informanter nekade till att könet skulle vara särskilt viktigt, och ville hellre betona personligheten, människan, eleven i sig. Adam menar att kön ibland kan vara ”jäätteviktigt” och ibland inte spela någon roll alls, och flera av informanterna visar en motvilja mot att koppla elevernas egenskaper till kön, eftersom de menar att så mycket spelar in, såsom mognad och etnisk bakgrund. Dock visar svaren ofta att frågan om könets betydelse tätt sammankopplas med frågan om mäns och kvinnors lika värde, att det inte spelar någon roll om det är en tjej eller en kille som gör eller säger någonting, utan att det handlar om personligheten. Det är däremot tydligt att detta gäller så länge personerna håller sig innanför ramarna för vad som är manligt och kvinnligt. Sofia och Iza säger såhär:

Sofia: Jag har vissa kollegor som har en inneboende känsla att det är viktigt med jämställdhet. Ja, det tycker väl alla här, det finns väl ingen som inte tycker det. Men det är viktigt att kvinnor är kvinnor och män är män. Man kommenterar kvinnor och män på olika sätt. (...) Så gör man punktinsatser: ’Ja man måste ju diskutera genus med eleverna’, jaha men vad betyder det? Det finns väldigt sällan någon som har kött på benen.

Iza: Jag tror att det är lite överdrivet med alla leksakskataloger, att det är fel att tjejer ska leka med dockor och killar med bilar. (...) För självklart måste vi respektera alla, men vi är olika! Biologiskt är vi olika! Till exempel, vi diskuterade varför söker inte tjejer byggprogram? Jag tycker att det räcker att tjejer får söka, det är inte låst för tjejer. (...) Det är så naturligt att tjejer söker barn och fritid tycker jag.

Sofia och Iza pratar om samma sak, fast ur olika perspektiv. Kärnan i vad de säger blir att jämställdhet är någonting som utgör en stor del av vårt samhälleliga normsystem; det står i läroplanerna, det finns lagar kring det och den mellanmänniska normen är att män och kvinnor är lika mycket värda och har samma rättigheter. Och i denna jämställdhetsnorm ligger också djupt rotade normer kring vad de två könskategorierna ska fyllas med – så djupt rotade att de ses som biologiska och naturliga.<sup>100</sup> Detta gör att frågan om könets betydelse, och även den initiala frågan om ”hur det ser ut på arbetsplatsen med avseende på kön” blir svår att ställa sig på något annat sätt än ur ett könsbinärt jämställdhetsperspektiv. Gymnasieläraren Anna säger i början av intervjun att kön egentligen inte är så viktigt utan att det handlar om människor, men ändrar sig senare, när samtalet börjar beröra könsöverskridande identiteter och uttryck, till att det är väldigt normativt och snävt i hur man faktiskt får uttrycka sitt kön – vilket nästa kapitel kommer att gå in djupare på.

## Vem är en könsöverskridare?

Sofia: När det gäller könsöverskridande identitet eller uttryck finns en enorm okunskap, nästan ignorans tycker jag. Folk tänker inte ens tanken, det kommer inte upp, man reflekterar inte över den problematiken. Alltså skulle

<sup>100</sup> Elvin-Nowak & Thomsson 2003 s. 30 f.

det komma en elev här som hade en könsöverskridande identitet, det skulle bli väldigt intressant tycker jag... För jag tror att det skulle vara många lärare som skulle vara väldigt besvärade över det. Det är liksom könsdikotomi här, det är liksom flickor och pojkar. Och sen så ska dom vara lika mycket värda, men det är fortfarande flickor och pojkar.

Sofias beskrivning sammanfattar innehållet i informanternas utsagor och upplevelser, tydliggör den rådande binära jämställdhetstanken och en stor osynlighet beträffande transpersoner. Flera informanter visar en vilja att veta mer, men vissa visar öppet frustration över att de inte förstår den nya lagtexten eller vet vad de ska göra med den och någon frågar också hur många det egentligen kan vara som omfattas av denna nya lag.

### **Transvestiten och bögen – två möjliga normöverskridare**

Innan intervjuerna explicit kommer in på och talar om diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck, ställs frågan om det i klasserna finns någon som överskrider på något sätt, eller om någon könsnorm är så stark att den inte får eller kan överskridas. Överlag har informanterna svårt att svara på frågan. Adam svarar att det var länge sedan de hade en punkare på skolan och drar sedan, liksom Olle, direkt kopplingen till normer kring språkbruk och jargong; att det finns elever som ibland går över gränsen för vad man får säga och kalla någon, men att de flesta ändå vet var gränsen går. När lagstiftningen och diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck presenteras som en del av bakgrunden till studien uppvisas en stor svårighet att dra en parallell mellan lagen och den egna skolkontexten och flera informanter reagerar först med tystnad. Adam, som läser igenom lagtexten flera gånger för sig själv, reagerar såhär:

Adam: Varför skulle man inte identifiera sig som kvinna eller man? Nä nu hänger jag inte med.

Sanna: Vem skulle kunna omfattas av den här grunden tänker du?

Adam: Men om inte... (läser lagen igen) Alltså om vi har några elever som inte identifierar sig som kvinna eller man, eller hur?

Sanna: Ja det skulle det kunna vara, någon som du har mött på eller någon kollega.

Adam: Att vi har elever som man tänker att en vacker dag kommer dom komma ut och inse att dom är homosexuella, det tror jag vi alla lärare har mött på såna elever (...) Men det här med könsöverskridande identitet eller uttryck, jag förstår inte riktigt om det... vad denna riktigt syftar till.

Adam är inte ensam om sin reaktion; Olle berättar att han spontant tänker på kända dragshowartister, som Christer Lindarw och After Dark och Anna säger att ”jag ser ju en transvestit framför mig”. Flera av informanterna letar sig, liksom Adam, sedan snabbt vidare till sexualitet, och då främst homosexualitet, som den form av könsöverskridande som de kan relatera till. Anna berättar om en tjej på byggprogrammet som det pratades mycket om, främst bland lärarna, eftersom hon var så ”manhaftig i sitt sätt att vara”:

Anna: Jag sket i det där jävla snacket om henne för jag tyckte det var så osympatiskt, för det var såhär ’e hon lesbisk eller?’ och alltså jag kände ju bara att det har ju inte jag med att göra, jag bara skärmade mig av från det där

och hade bara en relation till henne som lärare i svenska (...) det var väldigt mycket att man snokade i vad hon hade för sexuell läggning då. Alltså det hade ju inte jag med att göra, jag kände att det var snaskigt. Och hon hade ju väldigt billiga kläder, hon hade såna byggkläder som killarna hade, och gick som en kille och betedde sig som en kille i sitt uttryck och kroppsspråk.

I ovanstående exempel synliggörs principerna för Butlers heterosexuella matris, som tydligt visar hur tätt vi sammanlänkar könsuttryck med sexualitet och hur den naturliggjorda heterosexualiteten förutsätter ”kontraster mellan ’maskulint’ och ’feminint’, fattade som expressiva egenskaper mellan ’man’ och ’kvinna’.”<sup>101</sup> Exemplet med byggeleven synliggör vad som händer när en person, som vi uppfattar som kvinna, inte följer normerna för vad som är kvinnligt: Då suddas den obligatoriska kontrasten mellan henne och de manliga eleverna ut och vi vet inte vart hon ska placeras. För att göra henne begripligare och bibehålla principen för sexuell åtrå som motsatsbaserad, tillskrivs hon en annan sexualitet och definieras som lesbisk. Detta exempel synliggör också, återigen, det binära könssystemet och det omöjliga i att vara någonting annat än just kvinna eller man, vilket leder till flera transidentiteters osynlighet.<sup>102</sup> För Anna och Olle finns dragshowartisten och transvestiten som möjliga transidentiteter åtminstone inom den mediala sfären, och några informanter tar även upp transsexuella personer. Adam säger såhär:

Adam: Sen är det klart att skulle jag finna nöje i att klä mig i kvinnokläder så skulle väl jag i egenskap av lärare kanske inse att det är en jäkligt dum idé att gå till skolan i kvinnokläder, för litegrann söker jag trubbel om jag skulle göra det. (...) Man får vara lite listig, man behöver ju inte söka krångel om man kan undvika det, det är enkelt att klä sig på ett någorlunda neutralt sätt.

Summan av Adams berättelse och även av Annas och Olles associationer blir dels att könsöverskridande främst handlar om kläder, om könsuttrycket, och dels att identiteten som transperson inte är verklig eller äkta, utan någonting som jag kan lämna hemma för att undvika trubbel, vilket Butler också talar om: ”Den som tror sig se en man klädd som kvinna eller en kvinna klädd som man, uppfattar det i första ledet i dessa respektive synintryck som det ’verkliga’ könet; det kön som presenteras i det andra ledet saknar ’verklighet’ och antas vara ett illusoriskt yttre.”<sup>103</sup> Samma sak visas när intervjuerna kommer in på att försöka benämna vad ”könsöverskridande” skulle kunna betyda i just deras skolkontext: Det är möjligt att prata om ”en kille i kjol” eller ”en kille som sminkar sig”, vilket visar att den här ”killen” även när han bär sitt eventuella kvinnliga attribut fortfarande är just en kille (och förmodligen tolkas som bög). Dock ses denna typ av överskridande överlag som omöjlig; flera informanter vittnar om mycket starka normer kring just manlighet, om att vara tyst, stark och mogen – en ”marlboro man”, som Sofia uttrycker det. Att komma på vad könsöverskridande skulle kunna betyda inom tjejgrupperna tycks svårare för informanterna, vilket kan förklaras med deras upplevelse om att spelrummet för tjejer ofta är större. Som tjej får man enligt informanterna vara ambitiös, duktig och väldigt feminin i sitt uttryck, men ingen höjer nödvändigtvis på ögonbrynen om en tjej är

---

<sup>101</sup> Butler 1990/2007 s. 69

<sup>102</sup> Detta gäller oavsett om just denna elev på byggprogrammet identifierar sig som transperson eller ej; utifrån den heterosexuella matrisen skulle denna elev förmodligen uppfattas som ännu mer obegriplig om hon aktivt uttryckte sin heterosexualitet och öppet definierade sig som kvinna – då skulle det inte finnas någon tydlig ”anledning” till hennes okvinnlighet.

<sup>103</sup> Butler 1990/2007 s. 35

fotbollsfanatiker eller klär sig i traditionellt manliga kläder – så länge hon inte går så långt som byggeleven ovan. I de flesta fall dras ingen koppling till lesbiskhet om en tjej är mer maskulin i sitt uttryck, utan, som Sofia uttrycker det, ”man tänker bara att hon vill nog inte vara snygg”.<sup>104</sup>

### Normöverskridande – en fråga om status och social kontext

Informanterna är tämligen eniga om att trycket att passa in är hårt för alla elever, både vad gäller klädsel och beteende. Gemensamt framhävs också vikten av självförtroende, och de flesta menar att starka personer med hög status egentligen kan klä sig och vara precis som de vill, att normöverskridande är en statusfråga:

Iza: Om någon *väljer* att inte ha samma klädstil, då får dom lite mer uppmärksamhet, men det kan vara både positivt och negativt... det beror på vilken typ av människa som väljer att vara lite udda. Om vi har en tjej som börjar klä sig lite pojkaktigt och börjar umgås lite mer med pojkar, det har absolut inget med hennes sexualitet att göra, det är bara hennes sätt att klä sig, då får hon uppmärksamhet. Om det är en stark tjej, då respekterar dom andra hennes val, men om det är en svag elev, då kan det bli mobbning.

Anna säger att en kille ”som har jättestark ställning” eventuellt skulle kunna ha nagellack, och Erika tycker sig se att killar som vågar vara väldigt feminina i sina uttryck generellt sätt får mycket respekt på skolan, för att de står för vilka de är, men betonar att detta gäller killar som är självsäkra och har hög status. I samtliga fall handlar det om att en enskild individ ska våga överskrida för att det alls ska förekomma, och dessa individer måste göra ett aktivt val, vara starka och självsäkra för att synas och för att alls bli accepterade, och även när de accepteras lämnas normerna för vad som ”egentligen” är manligt och kvinnligt fortfarande i fred.<sup>105</sup> Dessa individers identitetsuttryck ses dessutom, i enlighet med Butlers teori, som ”ett illusoriskt yttre” och därmed kanske mindre verkligt.

Vidare framgår en stor betydelse av social kontext i informanternas berättelser: På byggprogrammet, där Olle arbetar, och på förortsskolan där majoriteten av eleverna har en annan etnisk bakgrund än svensk finns det för de manliga eleverna inget utrymme alls att överskrida köns- och sexualitetsnormer och de gör inte det heller. Olle säger att han aldrig, vare sig på skolan eller under sina år i byggbranschen träffat på någon som varit öppet homosexuell och enligt Adam och Sofia är överskridande av köns- eller sexualitetsnormer på deras skola förmodligen otänkbart, medan det på innerstadsskolan förekommer i större utsträckning att elever både spelar med könsuttryck och är öppna för och med andra sexuella läggningar än heterosexualitet. Sammanfattande kan sägas att det utifrån informanternas berättelser går att urskilja en tydlig utvecklingslinje, där ”genusfrågor”, i betydelsen kvinnors och mäns lika värde, utgör basen och det första steget som de allra flesta har tagit, medan sexuell läggning, ofta i betydelsen tolerans för homosexualitet, blir nästa steg och transfrågor det tredje, som i de flesta fall ligger väldigt långt ifrån den kända verkligheten. Denna utvecklingskedja följer även

---

<sup>104</sup> Se även Skolverket 2009a

<sup>105</sup> Reimers & Martinsson 2008 s. 107

tidslinjen för de olika lagarnas instiftande, eftersom jämställdhet funnits länge på agendan, medan sexuell läggning har några år på nacken och transperspektivet är helt nytt. Hans tar upp hur den nya lagen ”på ett ganska brett bräde utmanar väldigt många gamla konventioner” och ser en fara i om lagen går före allmän uppfattning – och om allmän uppfattning är, som Elvin-Nowak och Thomsson säger, att kön är en av de mest grundläggande kategorier vi har och att vi har svårt att tänka bortom kön och dess djupt förankrade normer, ja, då är den nya diskrimineringslagen förstås väldigt utmanande.

## **Strategier för att likabehandla**

### **Lag och likabehandling som andrasorteringsfråga**

Det är ett faktum att alla skolor och därmed alla informanter numera gemensamt lyder under den lagstiftning som säger att ingen får diskrimineras på grund av könsöverskridande identitet eller uttryck, vilket också explicit påtalades under intervjuerna. Bland annat fick informanterna frågan hur diskrimineringslagen kan vara till hjälp när det gäller inkludering av ett transperspektiv, och även frågor rörande sexuell läggning, och kunskaperna och tankarna kring detta var blandade. Alla har någon gång behandlat den nya lagstiftningen och diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck i arbetslaget, de flesta på en särskild utbildningsdag precis när lagen var ny. Därefter har det i de flesta fall inte pratats om den, varken i kollegiet eller med eleverna, eftersom ”det inte är ett så vanligt förekommande fenomen” eller för att ”det inte har kommit upp”. Fredrik och Sofia menar att genus- och HBT-frågor överlag bara tas upp av de lärare som har ett personligt intresse och är insatta i frågorna och oftast är homosexualitet och trans något som, om det alls diskuteras, behandlas på specifika dagar, såsom värdegrundsdagar eller kärleksdagar. Tidsbristen nämns som en aspekt, och flera informanter säger att likabehandlingsfrågor ofta hamnar i ”andrahandshögen” eller att de som är intresserade själva drar lasset. Slutsatsen blir att likabehandlingsfrågor ses som någonting annat än det vanliga arbetet, som något som tillkommer – precis på samma sätt som homosexualitet blir en tilläggs kunskap vid sidan av den självklara heterosexualiteten. Men, oberoende av kunskaper kring eller intresse av den nya diskrimineringsgrunden kunde ur intervjuerna flera uttala eller outtala strategier för arbete kring likabehandling utifrån kön och sexualitet urskiljas.

### **Den inofficiella diskussionen och språkets betydelse**

Motverkande av kränkningar ses av alla som någonting självklart och vissa tycker att diskrimineringslagen i sig ibland kan krångla till det onödigt mycket, eftersom den kan vara

utpekande mot den utsatta personen. Istället för att ställa till exempel den homosexuella personen i frontlinjen och peka på att ”den och den ska få samma rättigheter som...” tycker Olle att man bör eftersträva ett ”neutralt förhållningssätt”, precis som man har kring heterosexualitet, och Erika vill inte riskera att en elev i klassrummet, som kanske har könsöverskridande klädsel, ska känna sig utmålade av att detta diskuteras isolerat. Överlag tycker informanterna att alltför styrda eller tillrättalagda diskussioner kring kön och sexualitet blir konstlade och att eleverna genomskådar det. Istället förespråkar många spontana och ofta inofficiella diskussioner och är noga med att fånga upp tillfällena som kommer. Sofia berättar om en lektion då hon och en liten grupp elever kom in på en diskussion kring trans:

Sofia: Där var det någon som bara nämnde att har ni sett transan i [centrum]? Så började vi diskutera. Det var ingen aggressiv eller nödvändigtvis negativa frågor utan mer, menar ni den här eller den här, eller är ni säkra på, vet ni vad en transa är? Vad är en transa, vad är en transvestit, vad är en transperson? (...) En av killarna bara ’jaha om jag har tjejkläder, om jag brukar sätta på mig min syrras kläder, är jag transa då?’ Ja det beror på ditt syfte med att sätta på dig din syrras kläder, om du gör det för att skoja eller för att du gillar att ta på dig dom, att du är snygg i dom och trivs i dom. Och han bara ’jag trivs i dom! Ja, då är väl jag transa då!’ Och alla i gruppen, det var väl fem killar och tre tjejer, och dom bara jaha, mhm, okej.

I diskussionen om transan blir Sofias mål både att ge eleverna kunskap kring begreppen och även att naturliggöra fenomenet, genom att inte tala om tolerans mot det ena eller det andra. Och det är just på det här viset, menar Butler, genom benämning och erkännande, som individer får en social existens och blir begripliga för sig själva och andra.<sup>106</sup> Sofia berättar vidare att hon ofta får ta diskussioner kring bögar, ”att sitta bögigt” eller ”att vara bögig” och så vidare, eftersom homofobi, och framför allt bögfobi, är utbredd på skolan. Då brukar hon ställa frågor kring vad det i så fall innebär att sitta ”bögigt”, hur eleverna tänker att en bög är, om bögar kan vara på flera sätt och om det kan finnas heterosexuella män som också betar sig ”bögigt”. Hon delar ofta med sig av egna erfarenheter hellre än att öppet och aktivt försöka ändra elevernas inställningar, eftersom det förmodligen bara slår fel, vilket är ett förhållningssätt som flera av informanterna förespråkar. Fredrik och Erika är noga med att inte tillskriva elever egenskaper utifrån kön, och båda ser den egna språkanvändningen som en viktig del i det indirekta arbetet med likabehandling:

Fredrik: Jag säger aldrig ’era flickvänner’ eller ’era pojkvänner’, utan jag säger alltid ’partner’ och då blir det ju indirekt att man öppnar... (...) Vet man ingenting om dom ska man inte förutsätta nånting och det är just det här när man pratar med dom (...) att man väljer ord och inte tillskriver dom en könstillhörighet eller en identitet som man inte vet nåt om, på samma sätt som att jag aldrig kallar mina elever för ’killar’, jag säger aldrig ’hörni killar, lyssna nu’, utan jag håller mig neutral.

Förhållningssättet utgår ifrån en uppfattning om att det finns normativa förväntningar på identiteter och kategorier och att Fredrik vill motverka reproduktionen av dessa förväntningar. Fredriks sätt att undvika användandet av könsbestämmelser och överensstämmer med queerteorins syn på identitetspositionerna ”man” och ”kvinna” som socialt konstruerade, och att språket är en stor del i denna konstruktion. Erika gör likadant när hon under intervjun ofta

<sup>106</sup> Reimers & Martinsson 2008 s. 135

stoppar sig själv och istället för att säga att något till exempel är ”manligt” lägger till ”det vi generaliserar som manligt”. I Sofias diskussion om att vara ”böig” pratas det öppet om sexualitet, och här granskas både den privilegierade positionen, den som heterosexuell, och den enligt normen avvikande positionen, bögen. Ett normkritiskt förhållningssätt kan sägas genomsyra dessa exempel, där inte avvikaren sätts i fokus utan snarare en medvetenhet kring normerna som skapar avvikare och identitetspositionerna som skapar förväntningar om ett visst beteende.<sup>107</sup> Vad gäller just transpersoner tror dock till exempel Fredrik att de behöver göras verkliga för eleverna genom ett möte med en transsexuell person eller en person som ”lever ett könsöverskridande liv”, eftersom det är svårt för dem att ha ”ett könsöverskridande tänk” om han, som kille och inte överskridande står och pratar om det. På liknande sätt tänker sig Anna ett förhållningssätt där man diskuterar ”dom som inte är så vanliga” och på så vis kommer in på att diskutera alla och där alla förmodligen kan känna igen sig i andras berättelser och liv.

### **Bemötande av jargong och negativt språkbruk**

Bemötande av rå jargong är en del av flera informanternas vardag. Många vittnar om att ”bög”, ”hora” och ”fitta” är ord som vissa elever använder som skällsord, i affekt eller för att skämta. Alla informanter är överens om att sådan jargong bör stävjas, men vissa menar att det ibland måste göras skillnad på vad som ”bara” är skällsord eller obetänksamhet och vad som behöver tas upp för djupare diskussion. I Olles byggklasser tycker han sig se en språknorm där ”hora” och ”fitta” ses som vardagliga ord att använda mot varandra, och han försöker ofta bemöta jargongen med samma vokabulär:

Olle: Det är värre att bli kallad för fitta än för jävla kuk, ja och varför är det det då? Ja hormonerna bara snurrar ju i dom här grabbarna, och jag brukar säga att nämen vadå tycker du inte om fitta? 'Eh joo', säger dom då, jamen ge fan i att använda det så nedlåtande då!

Han berättar även om en historia som han brukar dra om sina gamla manliga kollegor på byggena som sa nedlåtande saker om kvinnor, och att de som skrek mest alltid var lenast på rösten när ”lilla hjärtat” ringde. I båda fallen utgår Olle ifrån en jämställd, men könsbinär och heteronormativ syn när han bemöter elevernas jargong; killarna förväntas alla vara heterosexuella och fyllda av hormoner riktade mot tjejer, och historien om byggkollegan berättas som en historia att känna igen sig i – och akta sig för. Han strävar efter att bryta bilden av den hårda machomannen, samtidigt som han förmedlar och konserverar normen om den heterosexuelle, jämställde mannen i ett förhållningssätt som även bygger på identifikation och likhet män emellan. Tanken är inte ovanlig i genus- och jämställdhetspedagogik, där man tänker sig att man genom att omvärdera hur kvinnor och män tillåts vara uppnår jämställdhet – men det blir en heteronormativ sådan, eftersom till exempel homosexualitet utesluts.<sup>108</sup>

---

<sup>107</sup> Ibid. s. 20

<sup>108</sup> Ibid. s. 132 f.

## Motverkande, förebyggande – eller helt neutral?

De informanter som ser likabehandlingsarbete som betungande eller som en vid-sidan-av-uppgift betonar gärna att läraryrket i grund och botten handlar om att vara en person med en demokratisk och jämställd grundsyn med målet att inte kränka någon – och därför inte göra det. Adam tänker att lärare ”är ett slags schysst genomsnitt lyckade människor som är toleranta och öppna och trevliga och sociala” och menar att respekt mot andra människor ska vara en naturlig del av en själv. Han eftersträvar det som Olle påtalade när han eftersökte ett ”neutralt förhållningssätt” istället för att peka ut enskilda individer.

I ovanstående exempel har olika perspektiv på likabehandling blivit synliga, nämligen det uttalat motverkande och det förebyggande. Olles exempel handlar om bemötande och stävande av negativt språkbruk som några uppfattar som kränkande. Och, diskussionen kring diskriminering och kränkande behandling förknippar många informanter just med språkbruk, eller med att ha ett ont uppsåt och att öppet rikta ett kränkande uttalande mot någon, vilket en lärare självklart inte får göra och också måste motverka bland eleverna. Det som bland andra Sofia och Fredrik talar upp handlar däremot inte om att motverka öppna kränkningar eller mobbning, utan snarare om att skapa ett öppnare klimat genom att synliggöra uppfattningar om normalitet och avvikelse och därmed motverka att vissa personer blir exkluderade. Anna säger vid ett tillfälle att ”jag tror att det är många som är tysta, som har en massa inom sig som dom inte kan visa på våran arena” och belyser just dessa personer som osynliggörs, exkluderas och mår dåligt inte nödvändigtvis på grund av öppna kränkningar, utan på grund av rådande normer. Ytterligare ett förhållningssätt som nämns är att hålla sig neutral och öppen, utgå ifrån en jämställd grundsyn och på så vis se till att ingen blir kränkt. Även i detta förhållningssätt spelar normerna roll; för det första den norm som lär oss att kränkningar ska motverkas och jämställdhet eftersträvas, men för det andra även den i samhället övergripande norm som säger att det endast finns två kön och att heterosexualitet är den naturliga levnadsformen.<sup>109</sup> Om dessa två motsäger varandra eller inte är ett av de teman som behandlas i diskussionen.

---

<sup>109</sup> Ibid. s. 163 f.



# Diskussion

I tiden före den nya, sammanhållna diskrimineringslagstiftningen trädde i kraft och könsöverskridande identitet eller uttryck infördes som ny diskrimineringsgrund, fördes en mängd diskussioner inom myndigheter och regering. Här var man överens om att transpersoner skulle inkluderas i den nya lagen, men åsikterna gick isär om hur en sådan lagtext skulle formuleras och huruvida transpersoner skulle räknas under diskrimineringsgrunden kön eller inte. Nu, drygt ett år efter införandet, föreslår bland annat Diskrimineringsombudsmannen (DO) en ändring av formuleringen, eftersom ”könsöverskridande” går emot ett normkritiskt tänkande och förutsätter att ”kön” är någonting fastställt och naturligt, och att transpersoner överskrider detta naturliga – som enligt DO egentligen handlar om normer kring kön och ingenting annat. DO vill se att könsnormen förändras, eftersom den är problemet snarare än personerna som överskrider den.<sup>110</sup> I uppsatsens Bakgrund ställdes frågan hur väl förankrade dessa diskussioner rörande könsnormer och normkritik är på andra arenor än de statliga, om till exempel skolorna och framför allt lärarna känner till dem – och om de alls är förtrogna med den nya lagstiftningen.<sup>111</sup> Därför blev målet med denna studie att genom intervjuer med lärare undersöka just detta, både genom att explicit ställa frågor om deras uppfattning och tolkning av diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck, men också genom diskussioner rörande kön och sexualitet mer övergripande, i termer av förhållningssätt och sätt att tala. Sexualitet fördes in i frågeställningen dels på grund av att kön och sexualitet ofta kopplas samman, både i den forskning som presenterats och i uppsatsens queerteoretiska perspektiv, och dels eftersom rapporter visat att inte bara transpersoner utgör en utsatt grupp i samhället, utan även personer med annan sexuell läggning än heterosexuell.

I detta kapitel kommer nu analysens resultat att sammanfattas och diskuteras med tre huvudsakliga fokus, baserade på de inledande frågeställningarna och det som framkommit i analysen. För det första riktas blicken mot *heteronormativiteten*, vikten av en tydlig (köns-)identitet och omöjliggörandet av transidentiteter i informanternas skolkontexter. För det andra belyses *likabehandlande strategier* i en diskussion kring ”neutralt förhållningssätt” kontra rådande normer. För det tredje tas *lagen och diskrimineringsgrunden* könsöverskridande identitet eller uttryck upp för diskussion, med de framkomna reflektionerna som utgångspunkt. Här kommer även frågan att ställas vad dessa slutsatser kan innebära för elever oavsett sexuell läggning, könsidentitet och könsuttryck, och för lagens efterlevnad i stort.

---

<sup>110</sup> Utredningen om aktiva åtgärder 2010 s. 148 f. Se även Bakgrund.

<sup>111</sup> Se Bakgrund

## Heteronormativitet och möjliga identiteter

Inom queerteorin talar man om normer utifrån ett maktperspektiv, och ser att makten är särskilt starkt kopplad till identitetspositioner, som till exempel ”man” och ”kvinna”, eftersom vi tvingas positionera oss i dessa positioner, som dessutom fylls med förväntningar om hur vi ska vara och bete oss.<sup>112</sup> Vi kan även se att vissa identitetspositioner kategoriseras som mer önskvärda och därför görs mer tillgängliga att inta eller positioneras i, medan andra blir mindre tillgängliga, icke-önskvärda eller till och med helt osynliga. Utifrån informanternas berättelser är ”den heterosexuella ciskvinnan/cismannen” en tillgänglig, önskvärd och självklar position att inta i deras skolkontexter, vilket bland annat visas i intervjuens inledande samtal om könsfördelning utifrån ett binärt jämställdhetstänkande och överensstämmer med Butlers teori om den heterosexuella matrisen.<sup>113</sup> Redan här blir det tydligt att transpersoner, personer som avviker ifrån det binära könssystemet och normerna däromkring, inte omedelbart existerar i informanternas och/eller deras skolkontexts tankevärld, och därmed utgör en mindre tillgänglig, eller rentav omöjlig identitetsposition. I de flesta fall efterfrågas i informanternas skolkontexter en jämn könsfördelning, i betydelsen lika många tjejer/kvinnor och killar/män, som en förutsättning för att arbeta jämställt. Dessutom ligger däri en förväntan om att könen ska bidra med olika egenskaper och därmed skapa ett godare socialt klimat. Överlag, men särskilt i klasser med övervikt av ett kön, framhävs spänningen inför mötet med ”det motsatta” könet, och relationen mellan kvinnliga och manliga elever (och även lärare) tolkas som sexuell, medan relationen mellan personer av samma kön ses som vänskaplig. Ibland framgår av intervjuerna, liksom i Holms studie av femininiteter och maskuliniteter i niondeklasser, att normen och verkligheten inte alltid pekar åt samma håll.<sup>114</sup> Vid några tillfällen berättar informanterna historier som spretar, som visar på heterogenitet inom könskategorierna, men då framhävs ändå de komponenter som bekräftar och styrker normen, till exempel att killar är omognare än tjejer och att eleverna trivs bäst att umgås ”enkönat” – vilket gör en jämnare könsfördelning eftersträvansvärd. Holms studie visar på samma sak när hennes elevinformanter på en metanivå pratar om stereotypa uppfattningar om kön, medan det i deras vardagsberättelser ibland uppvisas stora likheter mellan individer oavsett kön.<sup>115</sup> Men, hos Holm liksom i denna studies resultat består hela tiden vikten av en tydlig könsidentitet som antingen tjej eller som kille – vilket är tydligt både på elev- och på personnivå. Detta och även talet om det ”naturliga” i att tjejer väljer barn och fritid, eller att som homosexuell komma ut först i gymnasiet pekar på en i grund och botten stark heteronormativitet, som förnekar och rentav omöjliggör identiteter utom det binära könssystemet.

Bremer fastslår i sin etnologiska studie om transidentifierade personer att dessa utgör en grupp individer, vars tillvaro i stor utsträckning är osynlig.<sup>116</sup> Samma sak menar Namaste, som talar om osynliggörande och omöjliggörande av transpersoner på flera samhällsnivåer. Bland annat tar hon upp den språkliga uteslutningen genom detoreflekterade användandet av begreppen

---

<sup>112</sup> Reimers & Martinsson 2008 s. 9

<sup>113</sup> Butler 1990/2007 s.69 f., Ambjörnsson 2006 s. 112 f.

<sup>114</sup> Holm 2008

<sup>115</sup> Ibid. s. 137

<sup>116</sup> Bremer 2005 s. 2

”man” och ”kvinna” och det mediala fokuset på enbart vissa transidentiteter, nämligen drag queens och MtF-transvestiter.<sup>117</sup> Och just detta, att *trans* förblir antingen något överkligt eller schablonartat är essentiellt i denna studies resultat. Jämställdhet mellan män och kvinnor tycks utifrån berättelserna vara viktigt för samtliga informanter och på deras arbetsplatser, vilket ofta innebär att se till ”båda” könens lika värde, att tillåta tjejer att söka manligt dominerade yrken och att omvärdera synen på mannen som macho. Detta sker dock utan att ifrågasätta uppdelningen av individerna i två kön för att möjliggöra och inkludera andra identiteter och uttryck för kön. En transperson förblir antingen någon som uppträder på TV eller en man som ”finner nöje att klä sig i kvinnokläder”, och därmed ett uttryck som går att suddas ut eller väljas bort. På liknande sätt måste de elever som vågar överskrida könsnormerna genom att spela med könsuttrycken ha hög status och självförtroende för att inte förlöjligas. Detta kan alltså tolkas som att de ”överskridande” eleverna blir bekräftade i sin ”egentliga” könsidentitet som finns bakom det valda könsuttrycket, och därmed inte på riktigt äventyrar den basala könsuppdelningen. Personer som överskrider, men som inte har hög status eller självförtroende, riskerar att utsättas för mobbning, vilket kan tolkas som att deras beteende på allvar trotsar och utmanar normerna, och att omvärlden blir osäker på vart denna person ska positioneras. Detta tar även Skolverket upp i sin rapport *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* där det talas just om möjligheten att som medveten, populär person eller på skämt ikläda sig ”det andra” könets attribut, medan det för andra förblir omöjligt att överskrida ”till vardags”.<sup>118</sup> Butlers begrepp performativitet, som används inom queerteori, syftar till att visa på hur sociala könsattribut, såsom kläder och beteenden, kan hjälpa till att konstruera identiteter och därmed omförhandla synen på kön som något statiskt.<sup>119</sup> Med det perspektivet skulle elever som uttrycker sina identiteter på ett normöverskridande sätt ses som utmanare och kanske på sikt förändrare av normen – men, eftersom trans eller andra identiteter bortom ”män” och ”kvinnor” inte existerar som möjliga identitetspositioner i informanternas skolkontexter blir en sådan tolkning ganska svåruppnåelig, och de överskridande eleverna förbli antingen just medvetna överskridare inom den binära könsnormen eller bara obegripliga och avvikande.

En normöverskridande identitetsposition som till skillnad från transpersonen tydligt existerar i informanternas kontext är ”den homosexuelle”, som i första hand associeras med att vara bög och som starkt förknippas med ett feminint könsuttryck. Homosexualitet, och i synnerhet bögar, synliggörs dels genom elevers negativa språkbruk, men även på temadagar om värdegrund och HBT och i innerstadsskolan genom elever som tar ställning i diskussioner. Att vara homosexuell är alltså på ett vis fullt möjligt, eftersom positionen finns tillgänglig och det talas om den, men samtidigt har den en tydlig särställning gentemot den självklara identiteten som heterosexuell, som aldrig explicit diskuteras på samma sätt. Dessutom är det en väldigt stereotyp bild av bögen som finns tillgänglig, nämligen fjollan, eller ”den feminine schlagerfantasten”.<sup>120</sup> Att inta positionen ”bög” kräver alltså dels en identifikation med stereotypen, men också ett starkt självförtroende och en ork att ständigt bära identiteten med sig.<sup>121</sup> Bilden av ”den lesbiska” som

---

<sup>117</sup> Namaste 2000 s. 51 f.

<sup>118</sup> Skolverket 2009a s. 93 f.

<sup>119</sup> Butler 1990/2007 s. 220

<sup>120</sup> Ambjörnsson 2006 s. 75

<sup>121</sup> Se t.ex. Foucault 1976/2002 och Ambjörnsson 2006 s. 54 om skapandet av homosexualitet (och även heterosexuallitet) som en identitet istället för enbart en sexuell handling.

identitetsposition ser i berättelserna annorlunda ut; den är betydligt mindre synlig och i klasserna tycks diskussionerna inte särskilt ofta kretsa kring huruvida någon är lesbisk eller inte. Skolverkets rapport ser ett liknande mönster och talar om ett tydligt osynliggörande av lesbiskhet; ”lebb” används inte som skällsord på samma sätt som ”bög”, det går sällan rykten om att någon är lesbisk baserat på utseende eller beteende och över huvud taget görs inga associationer till kvinnor när det talas om homosexualitet.<sup>122</sup> I denna studies material talas det vid ett enda tillfälle om en juridiskt kvinnlig elev vars sexuella läggning var ett hett ämne för framför allt lärarna på skolan, vilket berodde på hennes väldigt maskulina uttryck och beteende, men i övrigt förknippas vare sig ”könsöverskridande” eller ”homosexualitet” med kvinnor. Detta kan jämföras dels med könsmaktssystemets underordnande av kvinnor och den kvinnliga sexualiteten, och dels med heteronormativitetens behov att underkommunicera kvinnlig homosexualitet: Ambjörnsson tar upp medias recensioner av succéfilmen ”Fucking Åmål” som exempel, där den lesbiska kärleksrelationen – filmens huvudtema – helt ignoreras.<sup>123</sup> Den ännu mer uppenbara tystnaden om bisexualitet i intervjuerna kan jämföras med osynligheten av transidentiteterna intergender och nongender, som Bremers och Rfsl Ungdoms studier tar upp. I samtliga fall handlar det om fenomen som helt går emot heteronormativitetens tydliga sortering av individer, eftersom dessa identiteter inte tydligt går att inordna under det ena eller det andra och därmed utgör ”störande och oroande mellanposition[er]”.<sup>124</sup>

## Ett neutralt förhållningssätt?

Informanternas berättelser visar att frågor rörande kön och sexualitet i första hand, om de alls diskuteras, tas upp på specifika temadagar, som föreläsningar eller diskussioner rörande värdegrund och likabehandling. Precis som homosexualitet är ”någonting annat” än heterosexualitet är alltså likabehandling ”någonting annat” än vanlig undervisning, för många. Däremot betonar flera att de hellre ser att likabehandlingen förs in naturligt i undervisningen, istället för att ha tillrättalagda diskussioner eller peka ut någon specifik person. Två huvudsakliga förhållningssätt kan urskiljas i informanternas berättelser: Det ena är det medvetet normkritiska, med en ständig öppenhet inför inofficiella diskussioner kring kön och sexualitet och med en ovilja att reproducera normer genom språket. Det andra är den jämställda, demokratiska grundsynen och det neutrala förhållningssättet som ledstjärna, med en grundläggande önskan om att inte kränka någon, och genom att ”bara vara” föra över detta synsätt till eleverna. Frågan blir, om vi nu fokuserar på det senare förhållningssättet, vad det egentligen innebär att vara neutral i en skolmiljö, där normer oundvikligen ständigt produceras och reproduceras?

---

<sup>122</sup> Skolverket 2009a s. 70

<sup>123</sup> Ambjörnsson 2006 s. 71 f.

<sup>124</sup> Ibid. s. 144 f. Se även Bremer 2005 och Rfsl Ungdom 2008.

Samtliga informanter är överens om att diskriminering ska vara förbjudet och att öppna kränkningar ska motverkas. Deras önskan om att inte peka ut någon genom att explicit diskutera bögar eller transpersoner kan alltså ses som ett led i att inte kränka någon. Därför vill de istället förhålla sig neutrala, öppna och respekterande och samtidigt vara noga att eliminera synlig kränkande behandling. Men, de befinner sig i skolan, där de som lärare är en del av ständigt normskapande processer.<sup>125</sup> Utifrån studiens queerteoretiska perspektiv kan språket aldrig vara neutralt, eftersom bruket av kategoriserande begrepp som till exempel ”kvinna” eller ”bög” utgår ifrån att vi alla vet vad som menas med dessa begrepp och därför automatiskt fyller dem med innehåll utifrån de förkunskaper vi har. Genom språket blir det också tydligt vad som får och inte får omtalas. I Ambjörnssons exempel med ”Fucking Åmål” belyses hur recensionerna ignorerade det faktum att filmen faktiskt handlar om två unga tjejer som är kärna i varandra, och hur detta skulle kunna ses som ett försök till strävan mot inkludering; genom att inte betona att de är lesbiska skulle särskiljandet mellan homo- och heterosexuell kärlek försvinna.<sup>126</sup> På samma sätt resonerar vissa informanter, när de menar att ”en heterosexuell person kanske inte heller skulle vilja stå i rampljuset hela tiden”, och därför väljer att inte prata om homosexualitet. Resonemanget bygger förmodligen på en god vilja om inkludering och jämlikhet, men faktum är att vi lever i ett heteronormativt samhälle, där heterosexuella parbildningar och cispersoner hela tiden finns representerade – i litteratur, i filmer, på familjesidan i *Dagens Nyheter* och i berättelser om den manlige byggaren som blir len på rösten när hans fru ringer – medan icke-heterosexuella parbildningar och transpersoner *inte* gör det. Ett neutralt förhållningssätt mitt i en heteronormativ kontext kan därför snarare innebära att icke-heteronormativa identiteter och handlingar fortsätter att osynliggöras och därmed underordnas de överordnade identiteterna och handlingarna. Genom att istället, som i det först nämnda likabehandlande förhållningssättet, medvetandegöra vilka normer som förmedlas genom språket och antingen belysa dessa eller använda språket på ett annat sätt, där fler identitetspositioner och möjligheter inkluderas eller där begrepp fylls med nytt innehåll, kan heteronormativiteten aktivt motverkas – med queerteorins och normkritikens logik.

## Lagens betydelse

Undersökningar av normförändringar, både historiskt och kontextuellt är ett av queerteorins fokusområden.<sup>127</sup> Ett tydligt sätt att studera förändring är att, som i denna studie, se på lagen. Lagar är en del av det normsystem som vi lever inom, och de är normerande såtillvida att de talar om för oss vad vi får och inte får göra, men även, med diskrimineringslagen som specifikt exempel, genom att de pekar ut vissa faktorer som särskilt betydande och där risk för diskriminering föreligger, till exempel könstillhörighet och sexualitet – och sedan 2009 även könsöverskridande identitet eller uttryck.<sup>128</sup> Historiskt kan vi se att kvinnans ställning har stärkts

---

<sup>125</sup> Se t.ex. Reimers & Martinsson 2008

<sup>126</sup> Ambjörnsson 2006 s. 70 ff.

<sup>127</sup> Ibid. s. 93 f.

<sup>128</sup> Reimers & Martinsson 2008 s. 21

i Sverige de senaste hundra åren, och att homosexuella idag har fler juridiska rättigheter än för bara tjugo år sedan. Utifrån från detta kunde en utvecklingslinje urskiljas i informanternas skolkontexter, där jämställdhet mellan kvinnor och män ses som helt grundläggande, och frågor rörande sexuell läggning som närvarande i någon mån. Alltså kan en logisk följd av denna utveckling vara att även frågor rörande transpersoner kommer att införlivas i verksamheten efterhand. Men – det finns en avsevärd skillnad mellan lagar som reglerar rättigheter med avseende på kön, sexuell läggning och könsöverskridande identitet eller uttryck. Kön betyder enligt diskrimineringslagen endast män och kvinnor, det vill säga två i samhället tydligt etablerade kategorier och tillgängliga identitetspositioner i informanternas skolkontexter. Sexuell läggning avser både hetero-, homo- och bisexualitet, vilka också är tydliga kategorier, men där det finns en skillnad i tillgänglighet och synlighet i skolkontexterna, eftersom den homosexuella identitetspositionen för det mesta tycks omfatta bögen, medan den bisexuella tycks vara helt osynlig. Könsöverskridande identitet eller uttryck, i nästa steg, har som syfte att omfatta transpersoner, personer som inte identifierar sig som kvinnor eller män eller som i sitt könsuttryck på något vis överskrider rådande könsnormer. Här finns inte längre någon tydlig kategori och, som studien visar, inte heller några särskilt synliga eller tillgängliga identitetspositioner att inta. Därför blir den intressanta, och sista, frågan att belysa: Vem ska då lagen omfatta och skydda? Och på vilket sätt?

Det har visat sig att det i skolkontexter finns möjligheter att överskrida könsnormer genom till exempel klädsel om individen som gör det har hög status och gör det på ett medvetet eller skämtsamt sätt. Eventuell kränkning eller diskriminering av dessa personer skulle således kunna synliggöras och anmälas med stöd av den nyaste diskrimineringsgrunden. Men, då krävs naturligtvis att alla känner till att den finns och vet vad den betyder. Eftersom identiteter bortom det binära könssystemet inte tycks existera i skolkontexterna, är det inte säkert att alla ens vågar visa den identitet de skulle vilja uttrycka, utan fortsätter att känna sig exkluderade och lida i det tysta, vilket leder till att identitetspositioner utanför det heteronormativa och könsbinära fortsätter att gapa tomma. Här kan en parallell dras till Namastes tredje aspekt på samhällets osynliggörande av transpersoner: Om en institution aldrig tror sig ha mött en transperson, tycks inget behov finnas att inkludera denna i ett likabehandlande dokument, vilket leder till ökad osynlighet och till synes ytterligare minskat behov av inkludering, eftersom transpersoner då förmodligen inte kommer att vara öppna med sin identitet där.<sup>129</sup> Just nu föreligger inga krav på att könsöverskridande identitet eller uttryck ska införas i svenska skolors likabehandlingsplaner. Utifrån informanternas berättelser framgår också att den nya diskrimineringsgrunden inte heller diskuterats i särskilt stor utsträckning, bland annat för att det inte funnits något behov, det vill säga för att ingen elev eller personal på skolan har visat en normöverskridande könsidentitet. Flera informanter visar öppet frustration över att de inte förstår lagtextens formulering eller vem som ska omfattas av den – och hur ska de då kunna arbeta förebyggande med eleverna, öppna upp för möjligheten till fler identiteter och motverka den ohälsa bland HBT-personer som Folkhälsoinstitutets och Ungdomsstyrelsens rapporter visar?<sup>130</sup>

Normkritiska perspektiv är något som har nämnts ett flertal gånger i denna studie, bland annat talar Skolverket och Ungdomsstyrelsen för att detta ska införas på blivande lärares scheman och

---

<sup>129</sup> Namaste 2000 s. 52

<sup>130</sup> Se Bakgrund, och även Roth, Boström & Nykvist 2006, Ungdomsstyrelsen 2010

DO menar att lagtexten bör göras mer normkritisk. Syftet med normkritiken ska vara att, liksom queerteorin, ifrågasätta och utmana samhällets uppfattning om fasta identiteter, motverka normer som skapar avvikare och därmed förändra ojämlika maktförhållanden.<sup>131</sup> Frågan har ställts huruvida dessa diskussioner och tankegångar förts även i skolorna och bland lärarna, och utifrån den studie som nu genomförts blir svaret ”nja”. Liksom normer förändras historiskt, ser de också annorlunda ut beroende på kontext och vem man frågar – något som blivit tydligt i informanternas berättelser. Överlag tycks deras skolkontexter vara heteronormativa och exkluderande av HBT-identiteter, men inom kontexterna kan förhållningssätt och uppfattningar om kön och sexualitet, om lagen och om normernas betydelse variera. Vissa lärare använder medvetet språket för att inte exkludera någon och för att utmana heteronormativiteten. Några går in för att ständigt benämna och synliggöra fler identitetspositioner eller fylla till synes fasta identiteter, som ”man”, ”kvinna” och ”böj”, med nytt innehåll. Andra ser sig som öppna och demokratiska individer, respekterar alla och försöker hålla sig neutrala. Vad som i slutändan blir summan av detta kan denna studie inte svara på. Dock går det att fastslå, att så länge diskrimineringsgrunden könsöverskridande identitet eller uttryck inte diskuteras eller förstås på de arenor där den ska verka, kommer lagen inte att göra någon särskilt stor nytta. Och så länge transpersoner utgör en osynlig grupp individer i informanternas skolkontexter och i samhället i stort, kommer en förändring i det könsbinära och transexkluderande tänkandet förmodligen inte att ske.

---

<sup>131</sup> Se t.ex. Ambjörnsson 2006 s. 144, Skolverket 2009a s. 98 f.

# Konklusion

I inledningen och i studiens bakgrund presenterades en hypotes om diskrepansen mellan diskussioner på statlig nivå, inom HBT-världen och i skolan; att talet om heteronormativitet, normkritik och en ökad öppenhet kanske inte alltid når de arenor och den ”verklighet” som diskussionerna handlar om. Efter denna studies genomförande och en sammanfattande diskussion kan det konstateras att hypotesen till viss del tycks stämma. Lagarna och likabehandlingen är en fråga som sätts vid sidan av i skolkontexterna, ”genus” och ”HBT” är frågor som vissa, enskilda individer befattar sig med, medan övriga helt enkelt litat till sin egen goda vilja, sin demokratiska och jämställda grundsyn. Detta skulle kunna vara nog, om inte rapporter hade visat att en viss grupp människor mår dåligt, osynliggörs och utsätts för våld. Men hur ska då detta lösas? blir den fråga som kvarstår nu när denna studie är avslutad, och som skulle kunna utgöra basen för en vidare studie. Hur ska avståndet mellan den statliga nivån och skolan minska? Att lärare har en god vilja och en önskan om att alla elever ska känna sig inkluderade, ja, det visar denna studie. Dock indikerar den också att okunskap, tidsbrist och kanske även ointresse ibland står i vägen för att alla verkligen ska bli inkluderade, samt att lagar inte nödvändigtvis kan komma åt alla former av exkludering, till exempel den av transpersoner. Hur kan då likabehandling och arbete med diskrimineringslagarna göras mer attraktivt, eller mer tillgängligt att arbeta med för lärare, med redan fullspäckade scheman? Vad behöver läggas till eller förändras för att likabehandling och inkludering ska bli en naturlig del av skolvardagen, istället för ett betungande vid-sidan-av-arbete? Och vilken form av likabehandlingsarbete är den mest inkluderande? I denna studie har normkritiska perspektiv kommit upp som ”lösningar” eller möjliga vägar att gå, dels genom Skolverkets och Ungdomsstyrelsens rekommendationer, men även genom studiens egna queerteoretiska perspektiv och i vissa av informanternas förhållningssätt. Kanske kan här, med denna studies resultat som utgångspunkt, en vidare fråga formas, där man djupare undersöker huruvida det ofta förespråkade normkritiska perspektivet skulle kunna bidra till ett inkluderande likabehandlingsarbete och hur detta i så fall kan gå till?



# Källförteckning

## Lagar och styrdokument

Diskrimineringslag (SFS 2008:567)

Jämställdhetslagen (SFS 1991:433)

Lagen (SFS 2006:67) om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever

Lpf 94: *Läroplan för de frivilliga skolformerna.*

Lpo 94: *Läroplan för obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet.*

Skollagen (SFS 1985:1100).

## Utredningar och rapporter

Darj, Frida & Nathorst-Böös, Hedvig 2008: *Är du kille eller tjej? En intervjustudie om unga transpersoners livsvillkor.* Rfsl Ungdom, Stockholm.

Diskrimineringskommittén 2006: *En sammanhållen diskrimineringslagstiftning* (SOU 2006:22).

Diskrimineringsombudsmannen: "Förebygg diskriminering: Utbildning".  
<http://www.do.se/sv/Forebygga-diskriminering/Utbildning/> (2010-04-20)

Roth, Niklas; Boström, Gunilla & Nykvist, Karin 2006: *Hälsa på lika villkor? Hälsa och livsvillkor bland HBT-personer.* Statens Folkhälsoinstitut 2006:08.

Skolverket 2009a: *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier.* Rapport 326.

Skolverket 2009b: *Barn- och elevskyddslagen i praktiken – Förskolors, skolors och vuxenutbildningars tillämpning av lagen.* Rapport 327.

Ungdomsstyrelsen 2010: *Hon hen han – en analys av hälsosituationen för homosexuella och bisexuella ungdomar samt unga transpersoner.*

Utredningen om aktiva åtgärder inom diskrimineringsområdet 2010: *Aktiva åtgärder för att främja lika rättigheter och möjligheter – ett systematiskt målinriktat arbete på tre områden* (SOU 2010:7)

## Litteratur

Ambjörnsson, Fanny 2006: *Vad är queer?* Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm.

Bremer, Signe 2005: *Under ytan – en etnologisk studie av nio transpersoners berättelser om vardagsverklighet i ett könsdikotomt samhälle.* Magisteruppsats. Södertörns Högskola.

Butler, Judith 1990/2007: *Genustrubbel. Feminism och identitetens subversion.* Daidalos, Göteborg.

Elvin-Nowak, Ylva & Thomsson, Heléne 2003: *Att göra kön. Om vårt våldsamma behov av att vara kvinnor och män*. Albert Bonniers Förlag, Stockholm.

Foucault, Michel 1976/2002: *Sexualitetens historia. Band 1: Viljan att veta*. Daidalos, Göteborg.

Holm, Ann-Sofie 2008: *Relationer i skolan – En studie av femininiteter och maskuliniteter i år 9*. Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborgs Universitet.

Namaste, Viviane K. 2000: *Invisible Lives. The Erasure of Transsexual and Transgendered People*. The University of Chicago Press, Chicago.

Nordberg, Marie (red.) 2008: *Maskulinitet på schemat – pojkar, flickor och könsskapande i förskola och skola*. Liber, Stockholm.

Reimers, Eva & Martinsson, Lena 2008: *Skola i normer*. Gleerups, Malmö.

Rimsten, Olle 2006: *Diskriminering och annan kränkande behandling – i skola och förskola*. Norstedts Juridik, Stockholm.

Trost, Jan 1993/2005: *Kvalitativa intervjuer*. Studentlitteratur AB, Lund.

# Bilagor

## Bilaga 1: Informanterna

**Fredrik:** lärare i svenska och moderna språk på kommunal gymnasieskola, yrkesförberedande program. Under 35 år.

Intervjun genomfördes på arbetsplatsen. Intervjuns längd: 40 minuter.

**Iza:** lärare i engelska på kommunal gymnasieskola, yrkes- och studieförberedande program. Över 50 år.

Intervjun genomfördes på arbetsplatsen. Intervjuns längd: 30 minuter.

**Olle:** lärare i byggämnen på kommunal gymnasieskola, yrkesförberedande program. 35-50 år.

Intervjun genomfördes på arbetsplatsen. Intervjuns längd: 40 minuter.

**Sofia:** lärare i svenska på kommunal grundskola, 6-9. Under 35 år.

Intervjun genomfördes på arbetsplatsen. Intervjuns längd: 40 minuter.

**Adam:** lärare i SO-ämnena på kommunal grundskola, 6-9. 35-50 år.

Intervjun genomfördes på arbetsplatsen. Intervjuns längd: 45 minuter.

**Hans:** lärare i samhällskunskap och geografi på fristående gymnasieskola, studieförberedande program. Över 50 år.

Intervjun genomfördes på arbetsplatsen. Intervjuns längd: 40 minuter.

**Erika:** lärare i religion och samhällskunskap på fristående gymnasieskola, studieförberedande program. Under 35 år.

Intervjun genomfördes på arbetsplatsen. Intervjuns längd: 30 minuter.

**Anna:** lärare i svenska och psykologi på kommunal gymnasieskola, studieförberedande program. 35-50 år.

Intervjun genomfördes på en träningsanläggning. Intervjuns längd: 30 minuter.

## **Bilaga 2: Intervjuguide**

### **Bakgrund**

Namn, ålder, ämnen, examensår

Hur länge på den här skolan?

Vad utmärker den här skolan jämfört med andra eventuella arbetsplatser/VFU?

### **Kön**

Hur ser det ut vad gäller kön? Hur märks det? Olika i olika klasser?

Hur uttrycks kön? Är kön viktigt? I vilket sammanhang syns det?

Vad ingår i en könsidentitet? (Sexualitet?)

Påverkar/påverkas du?

Överskrider någon? Hur? Vad händer?

### **Könsöverskridande identitet eller uttryck**

Bakgrund: Ny lag. Första tanke/tolkning!

Vem omfattas? Kan någon mer omfattas?

Vad betyder ”könsöverskridande” rent konkret? I den här kontexten?

Majoritet i denna kontext, vilken könsidentitet ger högst status – vad skulle hända om någon överskred?

Sexualitet?

Hur långt får man överskrida? (kön och sexualitet)

### **Kränkande behandling/Diskriminering**

Har det förekommit här? Varför/varför inte?

Vad kan leda till kränkande behandling/utsatthet?

### **Förebyggande arbete**

Hur jobbar du förebyggande mot kränkande behandling överlag?

Gällande kön och sexualitet?

Gällande könsöverskridande identitet eller uttryck? *Om*, hur i så fall?

Hur kan en lagstiftning hjälpa/stjälpa? Förtjänster och svårigheter med den här lagen?

### **Fortbildning/Diskussion på arbetsplats**

Hur mycket och ofta talas det om diskrimineringslag, likabehandling, värdegrundsarbete osv.?

Någon särskild diskrimineringsgrund i fokus?

I vilka sammanhang?

Vad leder till ett lyckat förebyggande arbete? Exempel?

